

Izvorni znanstveni rad
UDK 821.111.09 Jones, J.
Primljeno: 24.11.2010.

OTOK MLJET I DUBROVAČKI PROTAGONISTI U ROMANU JAMESA JONESA *GO TO THE WIDOW MAKER*

SLAVICA STOJAN

SAŽETAK: Služeći se usmenom predajom živih sudionika istraživačko kulturološke ekspedicije književnika Jamesa Jonesa na otoku Mljetu 1961. godine, kao i njegovom arhivskom ostavštinom pohranjenom u *Harry Ransom Humanities Research Center (The University of Texas u Austinu)*, autorica pronalazi tragove doživljaja Dubrovnika i Mljeta u njegovu romanu *Go to the Widow Maker* koji je nastao prema tim iskustvima, a koja je autor javnosti zatajio.

Uvod

James Jones (1921-1977), autor u svijetu proslavljena romana *From Here to Eternity* (1951), bio je u komunističkoj Jugoslaviji veoma rano poznat i prepoznat kao ljevičarski pisac i antifašist koji je sudjelovao u američkim snagama u II. svjetskom ratu.¹ Već sredinom pedesetih godina prošloga stoljeća

¹ Prijevodi Jamesa Jonesa na hrvatski odnosno na srpski i na slovenski jezik: *Odsada do vječnosti*, prev. Vlatko Šarić, pogovor Novak Simić. Zagreb: Zora, 1957, 1959, 1961, 1965; *Trkači olovnih nogu*, prev. Omer Lakomica. Rijeka: Otokar Keršovani, 1961; *Pištolj*, prev. Ivan Slamnig, pogovor M. Sinković. Zagreb: Zora, 1963; *Crvena nit*, prev. Aleksa i Vera Ilić. Novi Sad: Matica srpska, 1967; *Odsada do vječnosti*, prev. Vlatko Šarić. Zagreb: Zora, 1967; *Idi onom koji žene zavija u crno*, prev. Ljerka Radović. Zagreb: Naprijed, 1971; *Veseli pariški svibanj*, prev. Katja Filali. Rijeka: Otokar Keršovani, 1972; *Od sada do vječnosti*, prev. Vladislav Šarić. Zagreb: Globus, 1980; *Tanka crvena crta*, prev. Tomislav Ladan. Zagreb: Globus, 1980; *Dodir opasnosti*, prev. Barbara Gerbus. Zagreb: Globus, 1980; *Trkači olovnih nogu*, prev. Omer Lakomica, Zagreb: Globus, 1980; *Veseli pariški svibanj*, prev. Višnja Ogrizović. Zagreb: Globus, 1980; *Zvižduk*, prev. Mirjana Buljan. Zagreb: Globus, 1980; *Od tod do večnosti*, prev. Mira Miheličeva, študijo napisala Majda Stanovnik. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1986.

intenzivno su prevedena njegova djela na jezike naroda koji su u njoj živjeli, a njegovi su se romani dobro prodavali na jugoslavenskom tržištu, tako da je solidan profit imao i autor, kao i njegovi američki i jugoslavenski izdavači.² Ostalo je, međutim, nepoznato čak i brojnim Jonesovim biografima i književnim kritičarima da je iznimna recepcija njegova književnog djela u Jugoslaviji bila jedan od razloga njegovu boravku u Dubrovniku i okolici u ljeto 1961. godine, što je ostavilo na književnika, tada četrdesetgodišnjaka, tako snažan dojam da ga je slavni pisac ovjekovječio u romanu *Go to the widow maker*.³ Nažalost, to nije bio roman kojim je Jones znatnije zaintrigirao svjetsko čitateljstvo, koje je stekao svojim prvijencem, prije svega zato što mu nije pošlo za rukom da napiše jednako uspješno književno djelo. On je ostao zapamćen isključivo po romanu *From Here to Eternity*, kojim je još kao američki marinac privukao pažnju čitateljstva i kritike.

Uživao je uspjeh i slavu kao rijetko koji od njegovih suvremenika.⁴ Usprkos usponima i padovima, Jones je uvijek vjerovao u svoje stvaralačko djelo i zato je sačuvao sve dokumente koji bi mogli poslužiti onima koji jednom budu proučavali njegov život i djelo. Stotine kutija i kartona papira koje je godinama sakupljao i koji sadrže glavni izvor pisanih informacija o njemu, njegova obitelj deponirala je u raznim sveučilišnim knjižnicama. Najvažniji pisani dokumenti nalaze se u *Humanities Research Center* Sveučilišta Teksasa u Austinu i *Beinecke* knjižnici na sveučilištu Yale, te *Rare Book Collection* u knjižnici sveučilišta Princeton.⁵

² Do dolaska u Dubrovnik, Jugoslovenska autorska agencija imala je zaradu na knjigama Jamesa Jonesa od najmanje 10.000 američkih dolara, što je i po mišljenju samog Jonesa u to vrijeme bila prilično velika svota (za roman *From Here to Eternity* dobio je od svog američkog izdavača *Scribner's and Sons* 300.000 američkih dolara). *James Jones Papers*: 66_9_002 - 008, 66_10_014 (*Harry Ransom Humanities Research Center, The University of Texas at Austin*).

³ Thomas Wiseman napisao je scenarij prema romanu *Go to the Widow Maker*. Nalazi se u knjižnici rijetkih knjiga i rukopisa *Beinecke* Yale sveučilišta, kutija 28, pod brojem 345. Rukopisnu ostavštinu Jamesa Jonesa poklonila je ovom sveučilištu udovica Glorija. Riječ je o rukopisima i korespondenciji iz četrdesetih i pedesetih godina 20. stoljeća.

⁴ Frank MacShane, *Into Eternity. The Life of James Jones American Writer*. Houghton Mifflin Company, Boston: 1985: 4.

⁵ U ovom radu koristila sam dokumente koji su pod nazivom *Yugoslavian trip* pohranjeni u *Harry Ransom Humanities Research Center* (*The University of Texas* u Austinu). Koristila sam se i kazivanjima sudionika Jonesove dubrovačko-mljetske ekspedicije Nikole Kojića i mog oca Petra Kusijanovića, kao i članova obitelji Jonesovih pratilaca Slave Štakula, Nera Njirić i Karmen Gagro, te vlastitim sjećanjima na Jamesa Jonesa prilikom njegovih dolazaka u našu obiteljsku kuću u Mokošici.

Svjetska književna slava američkog marinca

Američku vojsku, u koju se uključio kao osamnaestogodišnjak, služio je James Jones kao narednik od 1939. do 1944. Roman *From Here to Eternity*, koji je pisao punih šest godina, govori o osobnom doživljaju napada japanske avijacije na Pearl Harbour, američku vojnu bazu na Pacifiku, događaj koji je doveo do toga da se SAD uključe u II. svjetski rat.⁶ Taj događaj, presudan za američku, ali i svjetsku povijest 20. stoljeća, Jones će literarno iskoristiti pet puta u različitim proznim djelima. Iako je Jones bio u američkoj vojsci punih pet godina, njegovo osobno iskustvo rata ograničeno je na vrlo kratko razdoblje, na tek nekoliko mjeseci koje je proboravio na Pacifiku. Jones je bio ranjen u glavu 10. siječnja u bitki u Guadalcanalu, na jednom od Solomonskih otoka, koju su saveznici vodili od jeseni 1942. godine do veljače 1943. godine kako bi se od Japanaca oslobodio prilaz savezničkoj mornarici i avijaciji u Australiji i Novom Zelandu. Ostatak svog vojnog života provest će Jones u vojnim bolnicama, prije svega u veteranskoj vojnoj bolnici u Memphisu, gdje se susretao s ozlijeđenima u ratnim operacijama posvuda gdje su Amerikanci ratno djelovali. James Jones je bio među prvim ranjenicima koji su s Pacifika došli u vojnu bolnicu u Memphisu. U veteranskoj je bolnici utvrđeno da je Jones neprilagođen za civilni život. Iako se svim svojim bićem osjećao piscem, u Memphisu je u knjižici s bilješkama zapisao *The Army is killing the creativity in me*.⁷ Dogodilo se, međutim, upravo suprotno od toga. Konstantni strah od smrti, bolesti, iscrpljenosti, neugodnost dodira mrtvacu generiraju Jonesove književne impulse. Dojmljive ispovijesti osakaćenih ratnika i njihov osebujan jezik, pun vulgarnosti i psovki, impresivan su mu izvor informacija o svakodnevicu života na ratištu, kao i pokretač snažnih literarnih impulsa koje će iskazati ne samo svojim najboljim romanom, nego će oni dati obilježje njegovoj ratnoj trilogiji i većem dijelu njegova stvaralačkog opusa.⁸ Na sličan se način i njegov nešto stariji

⁶ Jonesov roman *From Here to Eternity* općenito se smatra, uz *The naked and the dead* Normana Mailera najboljim američkim ratnim romanom iz II. svjetskog rata. Taj se roman toliko izdiže autentičnošću i popularnošću unutar njegova nevelikog proznog opusa da su Jonesa nazvali *one-book man*. O tome: Willie Morris, *James Jones: A Friendship*. Garden City, New York: Doubleday & Company, Inc., 1978: 76.

⁷ W. Morris, *James Jones: A Friendship*: 46.

⁸ Objavio je: *From Here to Eternity*. New York: Charles Scribner's Sons, 1951; *Same Came Running*. New York: Charles Scribner's Sons, 1958; *The Pistol*. New York: Charles Scribner's Sons, 1959; *The Thin Red Line*. New York: Charles Scribner's Sons, 1962; *Go to the Widow Maker*. New York: Delacorte, 1967; *The Ice-Cream Headache and Other Stories*. New York: Delacorte, 1968; *The Marry Month of May*. New York: Delacorte, 1971; *A Touch of Danger*. Garden City, N. Y.: Doubleday, 1973; *Viet Journal*. New York: Delacorte, 1974; *WWII*. New York: Grosset & Dunlap, 1975; posmrtno: *Whistle*. New York: Delacorte, 1978.

sunarodnjak Norman Mailer, Jonesov osobni prijatelj, probio kao 25-godišnjak na svjetsku književnu scenu tematizirajući II. svjetski rat u romanu *Goli i mrtvi*, objavljenu 1948. godine, korištenjem psovki i eksplicitnim opisivanjem nasilja, tako da je sablaznio i same izdavače koji su ga prisilili da u romanu obilato korištenu riječ *fuck* zamijeni riječju *fug*.⁹ Recepcija tog Mailerovog romana u Americi i svijetu, nekoliko godina prije nego što je objavljen roman *From Here to Eternity*, izuzetno je pogodovala Jonesu, jer je senzibilizirala javnost za ratni roman. Danas je teško vrednovati senzaciju koju je prouzročio roman *From Here to Eternity* sa svojim seksualnim eksplicitnostima i jezičnom izravnošću.¹⁰ Snaga tog romana leži prije svega u izražajnoj emotivnosti, u traumatičnome iskustvu II. svjetskog rata koje su osjetili osobito oni koji su u njemu sudjelovali. Jones pokazuje kontradiktorne životne istine i impulzivno djelovanje njegovih karaktera. U Prewittu, središnjem liku romana, Jones nije samo prenio osobno iskustvo nego i bogato literarno nasljeđe, prikazavši vojnike kroz estetiku koju pronalazi u spektaklu ljudske pometnje; vojnici i vole i mrze vojsku, ponosni su na nju i boje je se, ona ih podupire i iscrpljuje, oni su istodobno i individualci i dio posebne zajednice, suočavaju se sa životom svakodnevno, njihova hrabrost proizvod je straha od kukavičluka a njihovo zajedništvo proistječe iz njihova iskustva. Taj je roman gotovo masovna dokumentacija svega što se tada događalo u američkoj vojsci. Jones piše u skladu s klasičnim realističkim spisateljskim uvjerenjem da se svijet može razumjeti i objasniti.¹¹ Unoseći svoju viziju i svoju imagološku tehnologiju u priču o II. svjetskom ratu, služeći se realističkim i naturalističkim putovima, James Jones nam otkriva kako je kao još uvijek vrlo mlad čovjek bio više psihološki nego fizički ranjen. Progonile su ga slike rata u kojima su američki vojnici anonimno umirali u dalekim prekomorskim područjima, ali i promjene koje je zatekao u zemlji: rađanje novog američkog društva posvećena stjecanju materijalnog. Jones je osjećao tu golu i snažnu energiju američkog života koju je nastojao elaborirati konceptom ratne trilogije već 1943. godine. Nakon prvog uspjeha slijedio je *The Thin Red Line*, drugi roman trilogije.¹² Započinje američkim iskrcavanjem

⁹ Barry H. Leeds, *The enduring vision of Norman Mailer*. Columbia: University of Missouri Press, Kansas City 1980.

¹⁰ *James Jones reader: outstanding selections from his war writings including From here to eternity, The thin red line, and Whistle*, ur. James R Giles, J. Michael Lennon. New York: Carol Publishing Group, 1991: 15-25.

¹¹ *James Jones reader*: 27.

¹² *The Pistol* je nastao 1959. godine i vremenski se nastavlja na razdoblje rata koje slijedi nakon romana *From Here to Eternity*. Sa 148 stranica, *Pištalj* je Jonesova najkraća knjiga. Polučila je veliki uspjeh i potaknula Jonesa na pisanje romana *The Thin Red Line*.

na otok koji su okupirali Japanci. Ovdje govori o posljedicama ratovanja na ono što je najdostojnije čovjeka. Vizija bitke višedimenzionalna je i uvjerljiva.¹³ Treći dio trilogije i posljednji roman *The Whistle* tek je posthumno objavljen. Posljednja tri i pol poglavlja *Zvižduka* završili su Willie Morris i Jonesova kći Kaylie transkribirajući Jonesove bilješke i vrpce.¹⁴ Romanima je zajedničko to što se u svima pojavljuje sam Jones sa svojim autentičnim svjedočanstvima, Jones ranjenik i dobitnik odlikovanja Crvenog srca i Brončane zvijezde, anonimni vojnik koji svjedoči rat izravnošću i istinom. On ga mrzi a istodobno je opsjednut njime, štoviše, on osjeća veliku strast za ratom. Nitko ranije nije iskazao Jonesovu viziju Amerike kao zemlje ljudi rastrganih između optimizma i cinizma. Jonesova književna slava svakako proizlazi iz činjenice da je unio uzbuđenje u američku književnost u posthemingwejskom i postfaulknerovskom razdoblju nakon 20-tih. Simpatizirali su ga ljevičari zbog spontane nagnutosti prema lijevoj opciji, iako kod Jonesa nikada nema političkih konotacija, a po prirodi je više anarhist nego ljevičar, skeptičan prema ikakvoj ideološkoj orijentaciji. Roman *From Here to Eternity*, za koji je 1952. godine dobio Nacionalnu nagradu, ocijenjen je kao najuspješniji njegov roman zbog izravnosti pripovijedanja, kojim je Jones zabilježio osobnu priču jezikom običnog vojnika. Ona je potresala iskrenošću njegove čitatelje od kojih su mnogi, u vrijeme kad je roman objavljen 1951. godine, nosili na sebi svježe otiske tog rata i poštovali Jonesovu hrabrost da ispriča svoje iskustvo. Njegov je mitski uspjeh bio potaknut i uspješnim istoimenim filmom baziranim na spomenutom romanu.¹⁵ Godine 1956. završio je novi roman *Some Came Running*, čiji sadržaj predstavlja studiju iz društvenog života odnosno romantičnu ljubavnu priču. Roman je kritika pokopala, napisavši da bi bilo bolje da ga nikad nije napisao jer je dosadan i predug.¹⁶

Put u Europu

Nakon maksimalno iskorištenih mladenačkih i autentičnih ratnih iskustava, Jones je poželio nove avanturističke doživljaje koji bi potaknuli njegovu slavom uspavanu stvaralačku aktivnost. Želju za promjenom u stvaralačkom

¹³ *James Jones reader*: 155.

¹⁴ *James Jones reader*: 214.

¹⁵ Jones je sam izabrao Montgomery Clifta da mu igra ulogu Prewitta u filmu *Od sada do vječnosti*. Želio je Elisabeth Taylor za njegovu partnericu (W. Morris, *James Jones: A Friendship*: 70).

¹⁶ F. MacShane, *Into Eternity. The Life of James Jones American Writer*: 163.

smislu bez sumnje je oživio i susret s Glorijom Mosolino 1957. godine, s kojom se uskoro vjenčao na Haitiju. Jones je tada, prema navodima njegova biografa Franka MacShanea, prvi put eksperimentirao ronilačke aktivnosti uz obalu Haitija. Puno je temperamenta bilo u privlačnosti koju je Jones osjećao prema supruzi Gloriji. Sa svejednakom žestinom zainteresiran je bio za ronjenje na Floridi i Haitiju, osobito za fizički i psihološki izazov koji je u njemu ronjenje pobuđivalo. Silnu je imao želju postati roniocem, istraživati podmorske svjetove. Bila je to aktivnost koja ga je na stanoviti način vraćala u dane rata, iako se na prvi pogled čini da nema sličnosti između ratovanja i ronilačke aktivnosti. Tu želju, jaču od same ronilačke prakse, pratila je vožnja prljavim brodićima i neprestano opijanje.¹⁷ Jones je doživljavao silazak u morsku dubinu s jednakom nezvjesnošću kao što je bilo sudjelovanje u nekoj bitki. I sama pomisao na ronjenje podizala je adrenalin u njegovim žilama kao što ga je uzbudivao miris rata. I u ronjenju su postojale nužnosti na koje je trebalo biti upozoran da bi se preživjelo. I konačno, strast ubijanja javljala se i u moru na isti način kao što se javljala u bitkama u kojima je sam sudjelovao (premda je njegovo iskustvo bojišnice bilo relativno kratko), a svjedočili su slične pojave i vojnici koje je susretao u veteranskoj bolnici. Odlučio se bio za promjenu u svom životu koja bi potaknula nove stvaralačke ideje za pisanje novih romana, jer je rat kao izvorište nadahnuća bio već prilično iscrpio, a svijet je išao ususret nekim novim izazovima. Zanimala ga je Europa o kojoj gotovo ništa nije znao. Odlučio je proživjeti neko vrijeme u Švicarskoj i Italiji, ali je, poput brojnih Amerikanaca, osobito pisaca svoje i starije generacije, završio u Parizu. Pariz su Amerikanci doživljavali kao grad sreće, prekrasno mjesto u kojemu se može izvrsno jesti i dobro se obući. Američki pisci doživljavali su Pariz kao epizodu života u kojoj će ih bogatstvo duha nadahnuti za spisateljski rad (*travel writing*).¹⁸ Dobro dočekan u Parizu, Jones se ipak nije uspio uklopiti u francuski književni krug zbog jezika koji nije dobro govorio, premda je ondje upoznao najpoznatije francuske pisce, intelektualce i političare Alberta Camusa, Tristana Tzaru, Jean Paul Sartrea, Françoisisa Mitterranda, Michelle Morgan, Jean Paul Belmonda, Jeanne Moreau, Georgesu Pompidoua, André Malrauxa. Prijateljivao je i s Françoise Sagan, koja mu je ponudila za stanovanje svoju ladanjsku kuću u Normandiji u kojoj je nekad živio i Flaubert.¹⁹ Pridružio mu se u Parizu i Norman Mailer. Radeći u kolaboraciji na filmskom scenariju

¹⁷ F. MacShane, *Into Eternity. The Life of James Jones American Writer*: 155-160.

¹⁸ *Americans in Paris. A Literary Anthology*, ur. Adam Gopnik. New York: The Library of Amerika, 2004.

¹⁹ W. Morris, *James Jones: A Friendship*: 103-104.

napada na Normandiju u filmu *The longest day* (baš u vrijeme kad je boravio u Dubrovniku), Jones je zaradio toliko da je mogao kupiti kuću na otočiću Ile St. Luis na Seni.²⁰ Usprikoš ratnom pacifičkom iskustvu, Jones je zavolio atmosferu otoka. Bila je topla i intimna kao na američkom srednjem zapadu odakle je potekao. Bio je to osjećaj zasebnog identiteta, kao da je ostali dio Pariza neko drugo mjesto - kopno. Ovdje je pak mogao gledati ribare kako love ribu. Neugodan osjećaj javljao se pritom samo zato što ga je to mjesto u stanovitom smislu podsjećalo i na Hemingwaya koji je gajio prema njemu neprijateljske osjećaje, ali je svojom književnom ostavštinom i svojim književnim ugledom poticao u Jonesa zavist.²¹ Kao što je dom Gertrude Stein bio okupljalište intelektualaca i pisaca dvadesetih godina, tako je to postala ta Jonesova kuća šezdesetih, mišljenje je Jonesovih biografa. Jonesov prijatelj, književnik Irwin Shaw (1913-1984), zapisao je o tome: "Bilo je to mjesto gdje je usamljenik mogao naći prijatelja, gdje se moglo razgovarati, diskutirati o književnosti bilo kojeg među njima, gdje su se namještali ljubavni susreti i tješile boli propalih brakova."²² Najbolje se ipak snalazio u društvu deset godina starijeg Irwina Shawa, autora uspješnog američkog ratnog romana *The Young Lions* koji je u Parizu živio znatno dulje od Jamesa Jonesa.²³ Jones se

²⁰ U taj filmski scenarij Jones je unio veliki broj psovki i rječetina. Želio je nove, svježije i neiskorištene, pa je u Dubrovniku tražio od suradnika koji su ga pratili na izletima brodicom da mu kazuju psovke na hrvatskome jeziku, koje mu je zatim prevoditelj Nikola Kojić pokušavao prevesti na engleski jezik. Jonesu se sviđjela njihova zvučnost i eksplozivnost, pa ih je zapisivao i u originalu. Jednu od njegovih zabilježki različitih psovki i vulgarnih izraza pronašla sam i u *James Jones Papers* 66_9_085. Producent filma kritizirao je njegov jezik, pa je Jones morao izostaviti razne vulgarnosti koje su bile dio autentičnog vojničkog jezika. Jones se potužio svom prijatelju, novinaru i uredniku Herbu Caenu da mu je producent prepolovio dijaloge u scenariju, a Herb, dobar poznavatelj njegova književnog rukopisa, samo je kratko odgovorio da mu je jasno zašto je to producent učinio (*James Jones Papers* 69.9).

²¹ Ono što je Hemingway govorio o Jonesu bilo je porazno. *From Here to Eternity* nazvao je muzičkom komedijom i tvrdio da će Jones skončati samoubojstvom (Jonesov otac je počinio suicid). Ni Jones nije ostao dužan Hemingwayu, pa ga je optuživao da nije bio sudionik nego samo promatrač rata, iako mu je bio zavidan i na književnom talentu i na glamuroznom životu u Parizu dvadesetih godina. Kad su ga godinu dana nakon Hemingwayeve smrti pitali tko je najbolji pisac u SAD odgovorio je: "Ja". O tome: F. MacShane, *Into Eternity. The Life of James Jones American Writer: 193-194*.

²² W. Morris, *James Jones: A Friendship*: 115.

²³ Irwin Shaw dijete je židovskih doseljenika iz Rusije, a zvao se Irwin Gilbert Shamforoff. Promijenivši ime, roditelji su mu doselili u predio Brooklyna, gdje je odrastao. Sudjelovao je u II. svjetskom ratu kao američki časnik i svjedočio osobađanju Pariza. Rat je proveo dijelom u Europi i u sjevernoj Africi. Iskustvo rata u Europi podloga je njegova romana *Mladi lavovi*, u kojem je ratu prišao s pozicije triju vojnika: jednog njemačkog i dva američka i preko njih pružio široku panoramu konflikta u Europi. Bio je instruktor kreativnog pisanja na Njujorškom sveučilištu u razdoblju od 1947. do 1948. godine, koje je tada pohađao i James Jones. O tome vidi: Michael Shnayerson, *Irwin Shaw: A Biography*. Putnam Pub Group: New York 1989.

iskreno divio njegovu romanu *Mladi lavovi* i držao Shawa dobrim prijateljem.²⁴ Kao romanopiscu, ipak je davao prednost prijatelju Williamu Styronu (1925-2006), držeći ga najboljim književnikom među onima ratne generacije kojoj je i sam pripadao. Irwin Shaw je posredovao da Jones dođe do književnog agenta koji je brinuo o prijevodu njegovih djela i prodaji po Europi. Bila je to Hope Leresche koja je živjela u Londonu.²⁵ Kad je na svršetku pisanja romana *The Thin Red Line* naumio otići na ljetovanje na jugoistok Europe, pozvao je i Irwina Shawa da mu se pridruži sa suprugom. Taj zajednički boravak u Dubrovniku dvojice prijatelja i pisaca nije, dakle, bio slučajan. Zajedno su i u isto vrijeme obojica s obiteljima napustila Pariz i odlučila doći na Jadran, svaki sa svojim ciljem i planom. Irwin Shaw je želio kratko obići zanimljive gradove na jadranskoj obali i vidjeti Veneciju. Jones je nakon boravka u Dubrovniku želio otploviti u Grčku kako bi tamo istraživao podmorje grčkih otoka i “otkrivao potonule gradove”, što bi bio poticaj za novi avanturistički roman koji mu je bio potreban da konačno stavi točku na tematiziranje II. svjetskog rata u svom književnom djelu i krene nekim novim putovima.

Ljetni odmor u Dubrovniku

Upravo šezdesetih godina počinje, prvi put nakon II. svjetskog rata, pojačani interes, osobito američkih turista, za istočnu obalu Jadrana, prije svega za Dubrovnik. U isto vrijeme kad i obitelj Jamesa Jonesa, u Dubrovniku je boravio i Caen Herb, znameniti kolumnist lista *San Francisco Chronicle*, koji je zapaženim novinskim napisima u tom listu popratio na novinarski spektakularan način Jonesov boravak.²⁶ Herb se, dakle nije zatekao u Dubrovniku slučajno, nego je njegova uloga bila marketinške naravi: da američko čitateljstvo zainteresira za avanturističke poduhvate književnika Jamesa Jonesa i, slijedom tih poduhvata, za njegove nove književne projekte. Herb Caen uredno je bilježio esejističkom lepršavošću sve ono što ga se na putovanju s Jonesovima

²⁴ F. MacShane, *Into Eternity. The Life of James Jones American Writer*: 181.

²⁵ Pismo Jamesa Jonesa Ljerki Radović od 17. siječnja 1972. (*James Jones Papers*: 98.9).

²⁶ Caen Herb (1916-1997) dobitnik je Pulitzerove nagrade za kolumne 1996. godine. Radio je za *San Francisco Chronicle* od 1930. sve do smrti. Godine 1942. uključio se u američke zračne snage sudjelujući u II. svjetskom ratu. Dobio je čin kapetana i 1945. ušetao s osloboditeljima u Pariz. Prepiska s Jamesom Jonesom otkriva vrlo prisno prijateljstvo Herba s obitelji Jones.

dojmilo.²⁷ Boravila je u Dubrovniku, u isto vrijeme s Jonesovima i obitelji Irwina

²⁷ Prvi napis Caena Herba s tog europskog putovanja u listu *San Francisco Chronicle* objavljen je pod naslovom *Water, Water, Everywhere...* u kojem je opisao susret s Venecijom i njezinim gondoljerima, u čemu je uživao zajedno s obitelji Jamesa Jonesa. Šetnja Piazzom San Marco, vožnja taksijem po Lidu, sve je to impresioniralo Amerikance na putu prema Dubrovniku. Slušali su pjesme Domenica Modugna i pitali se kako je Mlečanima uspjelo na 150 kanala izgraditi 300 mostova i sve to na 117 otočića. Daka-ko, bilo je neizbježno posjetiti Happy American bar u koji je zalazio pokojni Hemingway, kojega oni međusobno s ironijom nazivaju "papa", i upitati koji je bio njegov stolac. Na njega je sjeo James Jones kao logičan njegov nasljednik u književnosti, ističe Herb. U Dubrovniku su se našli s Irwinom Shawom, koji je na taj susret dojedrio svojom jahtom od 72 lakta dužine iz Brindisija. Prema Dubrovniku je zajedno s Jonesovima plovio parobrodom *Jugoslavija*, kojemu je potrebno punih 24 sata do Dubrovnika.

Sljedeći Herbov napis nosi naslov: *Zeljezna zavjesa i blistavo more*. Novinar se šali na račun komunizma u Jugoslaviji i konstatira da je Dubrovnik prekrasan, zidinama utvrđen gradić iz 7. stoljeća, a Herb ga zamišlja u ljubičastom zalazu sunca s piratskim brodovima pod njegovim zidinama i mletačkim galijama koje pokušavaju ući u njegovu luku. U Dubrovniku se, primjećuje, moglo susresti nešto turista, Britanaca, Nijemaca i Skandinavaca, ali gotovo nijednog Amerikanca. Potom Herb potanko opisuje smještaj u dva luksuzna hotela, *Excelsioru* i *Argentini*, u kojoj su odsjeli, a spominje i Titovu vilu koja se nalazi u blizini. Za Herba je Dubrovnik anomalija 20. stoljeća, budući da se taj prekrasni grad nalazi u jedinoj antiruskoj komunističkoj zemlji, u kojem on osluškuje zveket rimskog oružja koji mu se u uhu prepleće sa zveketom američkih dolara. Navodi i to kako se stariji ljudi u Dubrovniku s nostalgijom sjećaju razvijenog predratnog turizma i svi redom citiraju usklik Bernarda Shawa: "Tražio sam raj na zemlji i konačno sam ga ovdje našao!" Zanimljivo mu je bilo kako za Tita domaći govore da je održao zemlju, puno u životu patio i red je da ima. Primjećuje da je crno tržište vrlo snažno i da svatko želi imati nešto za crne dane, ili možda da jednog dana može napustiti zemlju. Učinilo mu se da je seljacima svejedno tko vodi zemlju ako je njima dobro, "a sada im nije loše". Puno se ljudi šee ulicom (Stradunom), djevojke cvrkuću, nije ih teško zamisliti u renesansnim haljinama, ali nigdje nema Coca Cole, primjećuje Herb.

Treći napis Herba Caena nosi naslov *Pakleni brod Lollipop*. Govori o sunčanju i kupanju pred hotelom *Argentina* i stoci u neposrednoj blizini grada, pod zidinama tvrđave Revelin: magarcima, konjima i kobilama koji čekaju svoje gospodare da završe prodaju svojih proizvoda i krenu natrag u svoja sela. Doziva u sjećanje boravke u Dubrovniku Tiziana (sic!), Byrona (sic!), Richarda Lavljeg Srca, Maksimilijana i Charote. Šetali su uskim dubrovačkim ulicama, a sa zidova su ih pratile skulpture sv. Vlaha. Prošli su mimo skulpture viteza Orlanda, gledali nikad uvjerljivijeg Hamleta na tvrđavi Lovrijenac, koja je sagrađena da bi se Dubrovčani oduprli Mlečanima. I sljedećeg dana slijedio je dojmiljivi izlet u Molunat na jahti Irwina Shawa Thelma IV, koju on zove Pakleni brod *Lollipop*.

Posljednji Herbov napis nosi naslov: *Pozdrav svemu tome*. Nakon više od jednog tjedna odlučio je napustiti Dubrovnik jer je ostao bez čiste odjeće. Irwin Shaw je odjedrio svojom jahtom prema sjevernoj Dalmaciji i dalje prema Veneciji, a Jones se posvetio ronjenju u traženju izgubljenih gradova iznajmivši jedan brodić. Kao ugodan srednjovjekovni gradić, Dubrovnik nema aerodroma, ističe Herb. Postoji samo staza za slijetanje i uzlijetanje udaljena sat vremena od grada, do koje se stiže jednotačnom cestom koja prolazi poljoprivrednim područjem, a seljaci kršnog izgleda u vas zure svojim licima koja su dugo i puno patila. Uzletna staza na livadi okruženoj visokim planinama. Niotkud se pojavio DC 3 i poletio prema Zagrebu sporo i nisko, a stjuardesa je neprestano čavrljala na devet jezika. Ručao je u Parizu (*James Jones Papers*: 65.1).

17. travnja 1962. Jones obavještava Herba da putuje iz Pariza na Jamajku, gdje će nastaviti svoju ronilačku avanturu. Spominje Jonesa HARRISA koji je pratio Jamesa Jonesa na istraživanju mljetskog podmornja, iz čega je razvidno da je spomenuti Jonesov prijatelj bio filmski producent. Herbu je nevjerojatno da se Jones nakon Mljeta odlučio na putovanje i višemjesečni boravak na Jamajki. To nije očekivao budući da je osobno još uvijek bio pun dojmova iz Dubrovnika i Mljeta. Ističe kako je to bilo neobično dojmiljivo putovanje s tako neobičnim doživljajima (*James Jones Papers*: 67.1).

Shawa, i ugledna novinarka Naomi Barry, najslavnija spisateljica hrane i pariških restorana koja je svakim svojim člankom nudila kušati zalogaj života i francuske kulture. Njezini napisi ne pružaju samo užitek kušanja jela, nego i vraćaju u proustovsko izgubljeno vrijeme. Pisala je za *International Herald Tribune* iz Pariza i istovremeno redovno surađivala u časopisu *Gourmet*, prvome časopisu na svijetu posvećenome jelu i piću koji je izlazio u Parizu.²⁸ To nije bio prvi susret s Dubrovnikom ugledne novinarkе, inače bliske prijateljice Jonesove supruge Glorije, koja je prilikom ranijeg boravka, vjerojatno tijekom ljeta 1960. godine, upoznala profesora hrvatskog jezika i književnosti Nikolu Kojića.²⁹

²⁸ *Remembrance of things: Paris. Sixty years of writing from Gourmet*, ur. Ruth Reichl. New York: Modern Library Paperback Edition, 2005: 227-233.

²⁹ Nikola Kojić, po zanimanju srednjoškolski profesor u mirovini, nastanjen u Dubrovniku, rođen je 1926. na otoku Mljetu gdje je završio osnovnoškolsku naobrazbu. Vrlo se rano uključio u narodnooslobodilački pokret i postao članom omladinske partijske organizacije SKOJ-a. U vrijeme okupacije uspješno se skrivao po Mljetu, poznavajući dobro sve njegove brežuljke, udoline i špilje, a jednako tako i mljetsko primorje i podmorje. I prije završene srednje škole postao je partizanskim učiteljem i poučavao u osnovnoj školi na Mljetu. Nakon završene gimnazije odlazi na studij Jugoslavenskih jezika i književnosti. Krajem pedesetih Kojiću ostavlja nasljedstvo stric koji je živio u Kaliforniji i on sa suprugom Nevenkom odlazi u SAD. Kao čovjek od povjerenja vladajućeg *establishment*a nema problema s putovnicom ni napuštanjem Jugoslavije. U SAD im se rodio sin, ali Kojići ubrzo napuštaju Kaliforniju i vraćaju se u domovinu, gdje Nikola Kojić dobiva prestižne poslove kao što je direktor škole, a potom i direktor Znanstvene knjižnice u Dubrovniku. Premda je dobar dio stričeva imanja otišao na poreze i takse, dobitak boravka u Americi bilo je stečeno znanje engleskoga jezika i poznavanje američkog načina života, što mu je otvaralo nove perspektive na pomolu turističkog doba, od kojeg se i u komunističkoj Jugoslaviji puno očekivalo. Šezdesetih godina Jugoslavija, dotad slabo poznata na turističkim kartama, prvi put postaje turističko odredište i Amerikancima. Malo je bilo ljudi koji su u to vrijeme solidno znali engleski jezik, još manje onih koji su imali iskustvo svježeg boravka u SAD i uz to bili po čudi komunističkoj vlasti, tako da su se mogli aktivno angažirati u turističke poslove kao vodiči. Prijeratni turistički djelatnici, koji su uglavnom poslovali s Nijemcima i Česima, u novim uvjetima nisu bili više poželjni, a osim toga, znanje engleskog jezika bila je iznimna prednost. Tako je prof. Kojić imao dobre prilike za dodatnom zaradom, otkrivajući tada još rijetkim američkim turistima povijesne ljepote Dubrovnika. Godinu dana prije Jonesovih, Dubrovnik je, prema kazivanju Nikole Kojića, posjetila novinarka, američka Židovka nastanjena u Parizu, Naomi Barry. Prilikom posjeta Dubrovniku te rođene Njujorčanke i dopisnice lista *International Herald Tribune* vodič joj je bio Nikola Kojić i ona mu se, prema njegovim riječima, vrlo emotivno približila, premda je on tada bio obiteljski čovjek, oženjen i s djetetom. Nagovarala ga je da sve ostavi i ode s njom u Pariz. Kada su Irwin Shaw i James Jones odlučili zajedno posjetiti Dubrovnik, N. Barry im je za vodiča preporučila upravo Kojića. Štoviše, doputovala je u Dubrovnik da ih osobno upozna.

Prvo pismo koje Kojić upućuje Jonesovoj supruzi Gloriji 16. travnja 1961. godine zapravo je odgovor (koji kasni zbog njegovih obveza) na njezinu zamolbu da se pridruži ekspediciji njezina supruga. Glorija je očito od Naomi Barry, koju u istome pismu Kojić srdačno pozdravlja, dobila informaciju da se Kojić bavi ronjenjem, što je bilo za Jonesove planove jako važno (*James Jones Papers*: 66_10_015).

Zahvaljujući njezinu posredovanju, Glorija Jones započinje pisanu komunikaciju s Nikolom Kojićem. Nakon što je donio odluku o putovanju u Dubrovnik, James Jones se nekoliko mjeseci prije nego što je sa suprugom i jedanaestomjesečnom kćeri stigao na odredište obratio Nikoli Kojiću s molbom da mu pomogne oko organizacije njihova boravka u Dubrovniku, te da mu iznajmi jahtu kojom bi nakon Dubrovnika proslijedio u Grčku.³⁰ Sredinom srpnja doputovali su u Dubrovnik, Irwin Shaw svojom jahtom iz Brindisija, a James Jones parobrodom Jugoslavija iz Rijeke (zadržavši se prethodno u razgledavanju Venecije), i odsjeo u dubrovačkom ekskluzivnom hotelu Argentina (u sobi br. 45). Kojić je neposredno nakon njihova dolaska isplanirao zajednički izlet u Molunat, ljupko primorsko mjesto na jugoistočnom dijelu Konavala. U Molunat su otišli jahtom Irwina Shawa. Društvo je odlučilo da se na jahti pripravi sve za riblji ručak, budući da je Kojić bio iskusan podmorski ribolovac na dah. Nakon nekoliko zarona bilo je dovoljno ribe za obilatu gozbu. Kad je Kojić izronio s kapitalcem, ribom murinom teškom više kilograma, Herb je taj događaj zabilježio kamerom i opisao ga za čitatelje *San Francisco Chronicle*, ali na takav način da je poduhvat pripisao Jamesu Jonesu.³¹

Slijedom okolnosti, Jones je odlučio ipak ostati u Dubrovniku, nešto zbog nemogućnosti da u Dubrovniku iznajmi veću jahtu kojom bi otplovio do grčkih otoka, ali vjerojatno više zbog zainteresiranosti za dubrovački arhipelag i njegovo podmorje koji su mu nudili izvrsne avanturističke i stvaralačke mogućnosti, a putovanje u Grčku odložio je za neku drugu priliku.³² Nikola Kojić,

³⁰ *James Jones Papers*: 66_9_006, 66_9_008; 66_9_011- 66_9_016.

³¹ Herb je poslao pismo Jonesovima 11. srpnja 1962. godine, u kojem im je ispričao neugodan susret s Kojićem koji se dogodio u San Franciscu nekoliko dana ranije. Naime Kojić, koji se iz meni nepoznatih razloga našao u San Franciscu godinu dana nakon Jonesove ekspedicije po dubrovačkom arhipelagu, saznao je da je Herb u svojim novinama prikazao njegov podvig s murinom godinu dana ranije kao podvig Jamesa Jonesa i prilično ljutit uletio u njegovu redakciju dvadesetak minuta pred zaključenje lista tražeći objašnjenje. Herb, znojani i u stisci s vremenom, očajnički ga je molio da mu da vremena za objašnjenje, da ga nazove sljedeći dan, da se mogu sastati drugom prigodom, ali učitelj se nije dao: "Zašto ste lagali?", ponavljao je. "Ja sam ubio murinu a ne Jones", vikao je (*James Jones Papers*: 65.1). Kojić mi je ispričao tu istu priču u veljači 2010. godine, bez traga ljutnje, štoviše kao duhovitu anegdotu. Poslije gotovo pola stoljeća imao je razumijevanja za laž američkog novinara. "Zamijenivši moju ulogu Jonesovom, novinar je imao zanimljivu priču za svoje čitatelje", objasnio mi je smijući se dobrodušno.

³² Zanimljivo je da se Dubrovčanin, instruktor ronjenja Mato Štakula obratio Jonesu 22. prosinca 1961. pismom na francuskome jeziku u kojem ga moli da mu se javi, budući da je izrazio želju da nastave istraživati mljetsko podmorje, ali i da otputuju u Grčku sljedeće godine, na što je on bio pripravan, a pobrinuo se da mu u organizaciji boravka u Grčkoj pomogne jedan tamošnji dobar prijatelj Grk (*James Jones Papers*: 64.7).

rodom Mlječanin, svojim je pripovijedanjem pobudio Jonesovo iznimno zanimanje za mljetsko podmorje i druge hidroarheološke lokacije u njegovoj blizini, tako da književnik nije samo promijenio krajnji cilj svoga putovanja, nego je odlučio produljiti boravak u Dubrovniku do 1. rujna, a po mogućnosti i do 15. rujna, što bi bilo punih dva mjeseca boravka u Dubrovniku. To vrijeme želio je iskoristiti za otkrivanje tajanstva njegova podmorja s bogatim nalazištima iz antičkog razdoblja, o kojima ga je obavijestio Kojić. Za to istraživanje dubrovačkog podmorja bio mu je dovoljan i manji brodić.³³ Iako se u prepisci koja je prethodila putovanju u Dubrovnik Jones pohvalio Kojiću da ima dosta iskustva u ronjenju, tu je tvrdnju Kojić primio s dosta rezerve, upozorivši ga da pribavi što suvremeniju opremu za ronjenje, jer se u Jugoslaviji tada ništa od ronilačke opreme nije moglo ni kupiti ni posuditi. Stoga je Jones u tu svrhu kupio u Parizu četiri rezervoara i dva regulatora, kao i šest boca s kisikom po osobi, te sferni kompas, podvodnu svjetiljku, gumene ronilačke skafandere i još cijeli niz sitnije ronilačke opreme i ta je oprema dopremljena u Dubrovnik vlakom. Najprije je mislio iznajmiti prenosivi kompresor kojemu je cijena bila prilično visoka (oko 1000 USD), ali ga je naposljetku ipak morao kupiti jer se u Jugoslaviji nigdje nije mogao iznajmiti.

Nikola Kojić je bio siguran da će njegov nalogodavac ostvariti svoj “plan iz snova”, kako je nazvao ciljeve svoga putovanja, kad ga on uvede u bogatstvo toga svijeta koji nije trebalo iskati dalje od njegova rodnog otoka. Osim što je izvrsno poznao teren otoka Mljet, bio je iskusan u ronjenju na dah. Nemala je prednost bila i činjenica da je Kojić bio čovjek od povjerenja jugoslavenskih vlasti i stoga je bez ograničenja mogao jednostavno ishoditi da ga povede kamo god je to književnik Jones poželio.³⁴

³³ *James Jones Papers: 66_9_077.*

³⁴ U pismu od 13. lipnja 1961, upućenom Jonesu u Pariz, Kojić se obvezuje da će učiniti sve kako bi se realizirao Jonesov “plan snova”. Ograničenje mu predstavlja kratak vremenski rok u kojem je potrebno priskrbiti sve što je Jonesu potrebno, a odnosi se na iznajmljivanje jedrenjaka, odnosno brodića i ronilačke opreme. Rezervirao je dvije sobe u hotelu *Argentina* i moli ga da potvrdi tu rezervaciju. Također ga moli da sve što je moguće od ronilačke opreme donese sa sobom, jer se u Dubrovniku ne može gotovo ništa nabaviti, a i ono što može pronaći staro je i tehnički zastarjelo. Kojić odgovara Jonesa od putovanja u Grčku pišući mu da su grčki otoci odavno istraženi, a dubrovački arhipelag pun je posve nepoznatih hidroarheoloških nalazišta. Spominje mu otok (ne kaže da je Mljet, iako misli na njega) u blizini Dubrovnika gdje su velika nalazišta grčkih i rimskih amfora i gdje će uživati ne samo u podmorju, nego i u prekrasnom krajobrazu i podneblju i provesti nezaboravan godišnji odmor. U sljedećem pismu, koje je datirano 2. srpnja, Kojić izvještuje Jonesa da je našao idealnog čovjeka za podvodna istraživanja, vrsna ronioca i podvodnog ribolovca, profesionalca, i to ponajboljeg u Jugoslaviji. Također ga obavještava da je pronašao i jahtu i brodić koje može unajmiti, ali želi da Jones odluči što mu više odgovara. Nisam sigurna je li bila Kojićeva ili Jonesova odluka da se unajmi brodić moga oca Petra Kusijanovića, koji je primao 32 putnika, imao natkrivenu kabinu u kojoj su mogla biti 4 ležaja, te prostor koji se mogao pokriti samo lakom tendom da štiti od sunca i kiše (*James Jones Papers: 66_9_011, 66_9_017*).

Štoviše, pomogao je u realizaciji nekih Jonesovih prohtjeva poput prisvajanja najboljih primjeraka izronjenih amfora, koje su nakon slatkovodnog tretmana, pakirane u drvene kutije i upućivane poštom na Jonesovu parišku adresu.³⁵ U početku je Jones planirao boravak u Dubrovniku na taj način da noći provede s obitelji u hotelu, a preko dana brodićem odlazi na istraživačke izlete po dubrovačkom arhipelagu u potrazi za antičkim tragovima.³⁶ Međutim, strast je nadjačala njegov prvotni plan, a ocijenio je da bi mu udaljenost od Dubrovnika do Mljeta oduzimala dobar dio dragocjenog vremena, pa je stoga dane i noći provodio s odabranom ekipom na brodiću Petra Kusijanovića.³⁷ Jonesova supruga Glorija većinu je vremena proboravila u hotelu *Argentina* s njihovim djetetom i dadiljom, priključivši se tek nekoliko puta Jonesovu timu, i to nakratko,

³⁵ Kojić u kratkome pismu, napisanu neposredno nakon što je Jones otputovao, pita književnika jesu li mu amfore stigle u Pariz u dobrom stanju i izvještava ga da je ostatak dao gospođi Beritić, čemu se ona jako razveselila. Obavještava ga također da ne zna što je s roniocem Matom Štakulom, kojega već neko vrijeme nije vidio (*James Jones Papers*: 66_9_014). Mato Štakula je neposredno nakon završene Jonesove ekspedicije završio u rezervi u dubrovačkoj kasarni, u kojoj je proveo ostatak ljeta. Kojić je taj podatak mogao dobiti i od Štakuline obitelji, pa je stoga neobična njegova tvrdnja Jonesu da ne zna što je sa Štakulom. Zanimljivo je i to da je tada v. d. voditeljica Zavoda za zaštitu spomenika kulture Dubravka Beritić bespogovorno izdala Dozvolu za eksportiranje predmeta od prvorazredne spomeničko-povijesne vrijednosti i osobno je potpisala (*James Jones Papers*: 69_9_046). Kopija te dozvole ne može se naći u arhivu Zavoda za zaštitu spomenika u Dubrovniku. Prema dozvoli se čini kao da je riječ o šest gotovo nevrijednih i oštećenih dijelova amfora i komadića, a radilo se o izuzetnim i rijetkim primjercima koje je Jones pomno probrao među velikim brojem izvađenih amfora. Na Jonesovu adresu je, prema tome, s blagoslovom v. d. stroge i nepopustljive ravnateljice Zavoda za zaštitu spomenika kulture, Dubravke (Bebe) Beritić otputovala grčka neoštećena amfora koja je uz grlić imala utisnut i tekst, manja neoštećena poput lopte okrugla amfora jedinstvenoga oblika s dvije ručke sa strane, a nekoliko dijelova amfore predstavljao je komplet boce u kojoj se vjerojatno držao liker ili neko drugo žestoko piće i nekoliko čašica, također od keramike, iz kojih se vjerojatno to piće i pilo. To navodim prema vlastitu sjećanju i sjećanju moga pokojnog oca kojemu su dobro ostali u pamćenju i trenuci kad je te predmete Štakula izvadio s morskog dna i kad su svi ostali zadivljeni tim spektakularnim nalazima. Oni su neko vrijeme, uz sve mjere opreza, bili pohranjeni u slatkoj vodi naše kućne cisterne, a potom pažljivo omatani slamom i pakirani u drvene sanduke u kojima su eksportirani. Moj se otac nije sjećao gdje je završio ostatak cjelovitih amfora. Krhotine raspucalih još dugo su bile razasute po našem vrtu, sve dok ih moji roditelji, zbog sjetve jesenske salate, blitve i kupusa, nisu bacili. Mato Štakula završio je posve nenadano u rezervi Jugoslavenske narodne armije čim je James Jones napustio Dubrovnik i ostatak ljeta proveo u dubrovačkoj kasarni. Bio je uvjeren u to, kao što su i članovi njegove obitelji s kojima sam o tome razgovarala, da njegov boravak u kasarni tijekom ostatka ljeta nije bio plod slučajnosti, jer nije bilo vrijeme nikakve vježbe niti su drugi rezervisti bili okupljeni tom prigodom.

³⁶ *James Jones Papers*: 66_9_077.

³⁷ Osim Jamesa Jonesa, tim su činili: američki producent Jones Harris, prevoditelj i ronilac na dah Nikola Kojić, instruktor ronjenja Mato Štakula i upravitelj brodića Petar (Pešo) Kusijanović.

samo na dan, ostavljajući dijete s dadiljom u hotelu. Kaylie Jones, jedino biološko dijete Glorije i Jamesa, rođena je 1. kolovoza 1960. godine, što znači da je u to vrijeme imala godinu dana. Postala je profesor književnosti i spisateljica. Godine 2009. objavila je roman autobiografskog karaktera *Lies my mother never told me*.³⁸

Mljetska avantura

Kojić je morao unajmiti brodić i pouzdanog kapetana, na koje je cijelo vrijeme Jonesova boravka mogao računati. Malo je bilo plovila u to vrijeme u Dubrovniku koji su izgledom i komforom mogli odgovarati američkom gostu, pa je Kojić angažirao različite prijatelje za savjet i to ga je konačno dovelo do Petra Kusijanovića, poštanskog činovnika koji je tijekom ljetne sezone, nakon redovnog posla u uredu, poluilegalno prevezio turiste, najčešće Nijemce, obično iz gradske luke do prekrasnih plaža otoka Lopuda.³⁹ Tu je tradiciju naslijedio od svoga oca, koji se tim poslom bavio još između dva rata prevozeći do otoka dubrovačkog arhipelaga njemačke i češke turiste. Brodić koji je Petar Kusijanović naslijedio od svoga oca oduzele su mu jugoslavenske vlasti krajem četrdesetih, a onda mu ga ipak vratile, istina oštećena, koju godinu kasnije. Petar Kusijanović ga je prodao, a s nešto novca koji je bio ranije uštedio, nadajući se povoljnim turističkim sezonama, odlučio izgraditi novi brod u brodogradilištu *Greben* u Veloj Luci sredinom pedesetih. Brodić je bio vrlo elegantne forme, s kabinom koja je bila natkrivena ravnom plohom na kojoj se moglo sunčati i ležati, jednako kao i na izduženoj provi, kojoj je vrh bio složen od mahagonijeva drva. Prema krmi brodić se sužavao, iako se i u tom stražnjem dijelu moglo boraviti i udobno sjediti. Brod je bio bijele boje i zvao se SiD.⁴⁰

³⁸ Ona također piše da su zimu 1962. proveli u gradiću Montego Bay na Jamajki, te da su 1964. godine posvojili dječaka, njezina vršnjaka, kojega su nazvali Jim. Roman je autobiografskog karaktera, u kojem se autorica bavi slabošću svojih roditelja prema alkoholu. Za nju su oboje bili alkoholičari. "Alkoholičar je bila riječ koju su moji roditelji ostavljali samo za najizrazitije i uglavnom sramotne slučajeve, pijance koji su priređivali scene u javnosti ili se pokušavali ubiti a na kraju završavali na ulici ili u institucijama. Ako si ujutro mogao ustati i poći na posao, definitivno za njih nisi bio alkoholičar" (*Lies my mother never told me*. New York: William Morrow Harper Collins Publishers, 2009: 9, 18).

³⁹ Kojić mi je ispričao da mu je mog oca Petra Kusijanovića i naš brodić preporučio svećenik iz Mokošice don Stijepo Kusijanović, s kojim smo bili u nekom daljnjem srodstvu, a koji je također svojim jugoslavenskim uvjerenjima bio blizak vlasti, bez obzira na činjenicu što je pripadao kleru.

⁴⁰ Prema inicijalima moga i bratova imena.

Do povremenog izvora zarade izvan svog radnog vremena u ljetnim mjesecima otac je dolazio preko tada još uvijek rijetkih turističkih vodiča, s kojima je potom dijelio zaradu. Brodić je izgledao vrlo elegantno, gotovo raskošno, jer ga je otac redovito čistio, laštio mu palubu, a boju često osvježavao. Bojeći se neugodnosti s vlastima, što je moglo imati za posljedicu gubitak sigurne državne službe, iznajmio je Jonesu brodić za neznatnu svotu novca, no to je ipak značajno osvježilo naš kućni budžet, jer je osim broda Jones plaćao i njega kao voditelja - kapetana. Jonesu se brodić svidio, jer mu je odgovarao namjeni, a mislim da je rado prihvatio i Petra Kusijanovića zbog njegove jednostavnosti u komunikaciji i srdačnosti. Često je tijekom boravka u Dubrovniku vraćao u našu kuću i pritom bi pojeo pršuta koji bi otac za tu prigodu narezao i sira iz ulja, i popio uz to našeg domaćeg, pomalo nakiselog vina. Ljubazno se ophodio i prema djeci, premda se nama nije sviđao njegov izgled koji je ostavljao dojam neuredna, alkoholiziranog čovjeka, vrlo crvena u licu s izražajnim purpurnim nosom koji je nalikovao nepravilnom krastavcu, a na sebi je redovito imao neumjesno oskudne kupaće gaćice s leopardovim uzorkom koje su više otkrivala nego sakrivala ono što su trebale sakriti. Sjećam se da nam je otac, kako bi ublažio naše zaprepastene poglede, rekao da je Jimmy (tako su ga svi članovi ekipe zvali) obukao donji dio ženina kupaćeg kostima jer je zagubio vlastite kupaće gaće. Moj je otac načuo da je on veliki američki pisac, istinska zvijezda, ali nije čitao njegovo remek djelo *Od sada do vječnosti* niti ga je književnost zanimala. Neobično je to da je samo njemu od svih sudionika u toj hidroarheološkoj i ribolovnoj avanturi James Jones ponudio knjigu s posvetom, što je moj otac uljudno odbio s objašnjenjem da je ne bi mogao čitati jer ne zna engleski. Jones se nije uvrijedio, nego je to razumio kao izraz skromnosti čovjeka koji nije bio lovac na trofeje. Dakako da je kasnije moj otac ljuto žalio, jer smo mi djeca uskoro počeli učiti engleski jezik u školi. Mislim da je Jones poštovao Petra Kusijanovića zbog njegove suzdržanosti, dosljednosti kad je bio posrijedi posao i bavljenja samo onim što se odnosilo na sigurnost putnika, kao i njegova vještog manevriranja brodom, osobito za nevremena.

Upoznavši vrlo brzo neobuzdani Jonesov temperament, njegovu prijeku narav i posvemašnju neupućenost u ronilačku vještinu, Kojiću je bilo jasno da neće moći kontrolirati ronjenjem zaluđena američkog pisca, budući da ni sam nije bio profesionalac, pa je stoga odmah predložio Jonesu da angažira nekoga tko će ga uputiti u posebnosti ronjenja i biti mu sigurna pratnja zaroni li u morske dubine. U gradu je u to vrijeme neprikosnoveni stručnjak za ronilačke aktivnosti i podvodni ribolov bio vaterpolist Mato Štakula i Kojić nije dvojio o

tome da upravo njega treba priključiti ekipi. Mato Štakula (1925-1997) imao je još dva brata, Lovra i Iva, a sva su trojica bili atletske građe i dobri sportaši, visoki i snažni, i bavili se vaterpolom koji je u Dubrovniku oduvijek bio najpopularniji sport. Otac im je bio mesar i radio u prodavaonici koja se nalazila na Gundulićevu trgu, jednom od žila kucavica grada. Kao deklarirane domoljube, jugoslavenske vlasti progonile su ih od samih početaka svoje uspostave. Najmlađi Mato, kao vrstan plivač, radije je izabrao disciplinu podvodnog ribolova nego vaterpola i postao prvak Jugoslavije i među najboljima na svijetu. Dakako da je to podrazumijevalo ronjenje na dah, jer instrumenata za ronjenje uz boce s kisikom nije bilo moguće nabaviti. Ta disciplina mu je, osim ispunjenih strasti, donosila materijalnu korist, prije svega zato što je, noseći se s nevoljama komunističke vlasti, prodavao ribu i tako prehranjivao obitelj.⁴¹ Mato i brat Lovro često su išli naganjati morske pse i loviti ih iz čiste lovačke strasti i trofeja.⁴² Radilo se o psima modruljima, za koje su uvijek znali gdje ih mogu naći i zabaviti se.⁴³ Bit će to jedna od poveznica s nemirnim duhom Jamesa Jonesa koji je želio da se njegovo istraživačko putovanje pretvori u istinsku avanturu o kojoj bi potom mogao pisati, pa je silno priželjkivao bliske i opasne susrete s morskim psima i drugim neobičnim životinjama na ovom neobičnom putovanju.

Zbog svojih neskrivenih nacionalnih hrvatskih stavova braća Štakula nisu bili po čudi jugoslavenskim vlastima, koje su ih stalno imale pod prismotrom, ali budući da su se samostalno bavili ribolovom i ronjenjem, nisu predstavljali izravnu ideološku opasnost za okolinu. Štakula je kao pasionirani ronilac i podvodni ribolovac (godinu dana ranije bio je proglašen za najboljeg podvodnog ribolovca u Jugoslaviji ulovivši deset puta više ribe nego svi takmičari u konkurenciji zajedno), pristao biti dijelom Jonesove ekipe.⁴⁴ Njegov je zadatak bio od izuzetne odgovornosti, jer je trebao pokazati Jonesu potonule svjetove na području dubrovačkog razvedenog arhipelaga koji su Štakuli od ranije

⁴¹ Prvu podvodnu pušku donio mu je iz inozemstva ranih pedesetih vaterpolist Hrvoje Kačić, koji je bio član jugoslavenske vaterpolo reprezentacije, pa je tako imao priliku putovati u inozemstvo i kupovati stvari koje se u domovini nisu mogle nabaviti.

⁴² To mi je ispričala Karmen Gagro, kći Mata Štakule.

⁴³ S vanjske strane otoka Mljeta braća Štakula su redovito pronalazili morske pse modrulje, kazala mi je Karmen Gagro.

⁴⁴ Mato Štakula bio je prvak podvodnog ribolova u Jugoslaviji u nekoliko navrata, a na prvenstvu svijeta na Siciliji 1960. godine osvojio je sedmo mjesto, na čemu mu je čestitao Francuz Jacques-Yves Cousteau, istraživač podmorja i oceanograf i izumitelj akvalunga. O tome u *Večernjem listu* od 2. i 3. kolovoza 1975, na str. 7-8. piše Zdenka Marok.

bili poznati, ali je revno poštovao njihov mir. Poznao je mjesta brodoloma na kojima je u pijesku počivao brodski teret i na značajnijim dubinama, poput mjesta Galija koje se nalazi s vanjske strane otoka Lokruma, gdje je Jadran najdublji.⁴⁵ Amfore koje je potopljeni brod prevezio nalaze se tu na dubini od čak stotinu metara. Brodolomi uz obalu Mljeta događali su se u mnogo plićem moru zbog brojnih podmorskih grebena koji podmuklo iz njega strše vrebajući nespremljene mornare za imalo jačeg nevremena, pa je stoga taj dio dubrovačkog arhipelaga bio najpodatniji za istraživačku ronilačku ekspediciju. Ranih šezdesetih jedva da je još itko zaranjao radi istraživanja podmorja, a praksa prekopavanja i potkradanja hidroarheoloških nalazišta bila je gotovo nepoznata. Upravo taj netaknuti tisućljetni mir tragova antike pod morskom površinom draškao je nemirnu maštu Jamesa Jonesa. Štakula je bio disciplinirani sportaš, uvijek spreman na nove izazivačke pothvate, bez obzira na njihovu težinu i opasnost koju su predstavljale. Često je pomagao ribarima spasiti mrežu kad bi im zapela na kakvoj većoj dubini. Traganja za spektakularnim podmorskim nalazima bili su kontinuirani izazov njegova avanturističkog duha.⁴⁶ Zato je i suradnju s osebujnom osobnošću Jamesa Jonesa doživljavao samo kao jednu od svojih zahtjevnijih zadaća, koju je nastojao uspješno i na obostrano zadovoljstvo obaviti. Dugo je godina Štakulina želja bila zaroniti pod tvrđavom Lovrijenac i u mulju nakupljenu oko grebena na kojem su u 13. stoljeću Dubrovčani podigli moćnu tvrđavu pronaći veliki željezni top zvan Gušter(ica), djelo renesansnog majstora Ivana Rabljanina, nazvano po ugraviranom znaku gmaza, tipičnom za renesansno doba. Top je navodno pao u more prilikom njegova neuspjela spuštanja u brod, kad su ga Austrijanci pokušali 1918. godine otpremiti brodom u Trst, pa potom u Beč. Nagađalo se i to da je pao u more još ranije, kad je Dubrovnik zauzela Napoleonova vojska. Postoji i verzija o padu topa već 1535. godine prilikom pregradnje i rekonstrukcije Lovrijenca.⁴⁷ Lukša Beritić, pasionirani istraživač i čuvar dubrovačkih starina, upozoravao je na važnost vađenja ovog topa i poticao Štakulu da ga, kao vješt ronilac, potraži ispod Lovrijenca.⁴⁸ O vađenju topa zvana Gušter(ica) napisao je Beritić

⁴⁵ Navodim prema kazivanju njegove kćeri Karmen Gagro.

⁴⁶ Navodim prema kazivanju Karmen Gagro.

⁴⁷ Đivo Bašić, »Dubrovački top Gušter.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU* 42 (2004): 97, 99.

⁴⁸ Lukša Beritić, *Dubrovačke zidine*. Dubrovnik: Društvo prijatelja dubrovačke starine, Dubrovnik 1977: 36, 38-39; Lukša Beritić, »Gušter ili Gušterica.« *Narodna svijest* 19/35 (od 11. kolovoza 1935); Lukša Beritić, »Vađenje guštera.« *Naše more* 2/5 (1955): 322.

više stručnih radova i objavio ih u lokalnim listovima i glasilima. Stoga je Štakula zamislio kao jednu od prvih zajedničkih avantura koja bi mogla naručitelja njegovih usluga zaintrigirati svojom povijesnom pričom i neobičnim njenim završetkom na dnu moru, da potraži u pratnji Jamesa Jonesa ovaj top pod zidinama Lovrijenca. Zbog zahtjevnosti zadatka i nepreglednosti morskog dna, Jones je tom prigodom bio isključivo u ulozi gledatelja (premda je u skafanderu i s disalicom na licu zaplivaio i osmotrio područje, prisjeća se Karmen Gagro, tada jedanaestogodišnjakinja, koja je na tom zanimljivom poduhvatu pratila oca Mata). Događaju je nazočio i sam Beritić. Unatoč višekratnim pokušajima da suvremenom opremom koju je donio Jones dopre do željenog cilja, Štakula nije u debelim naslagama mulja ni naslutio golemi top, za koji neki autori pišu da ga se krajem 19. stoljeća još moglo vidjeti u moru. Zajednička fotografija svih sudionika (peteročlana Jonesova ekipa, Štakulina kći Karmen i Lukša Beritić), koja je ovjekovječila ovaj neuspjeli pokušaj, nalazila se u albumu obitelji Štakula, ali je s vremenom nestala.⁴⁹ Taj početni neuspjeh nije obeshrabrio Štakulu i on je, zajedno s Nikolom Kojićem, odveo Jonesa brodićem kojim je upravljao Petar Kusijanović i koji je bio u njegovu vlasništvu na višetjedno istraživanje mljetskog podmorja. Dobra je stvar bila u tim zajedničkim poduhvatima što se Jones, prema savjetu Kojića, opskrbio u Parizu dobrom ronilačkom opremom, koja je uz ronilačka odijela različitih veličina uključivala maske i disalice, kao i peraje većih i manjih brojeva, kojom je mogao opremiti cijelu ekspediciju.⁵⁰ Dvojbeno je pitanje je li Jones uopće bio u stanju roniti i koristiti sofisticiranu opremu koju je donio sa sobom. Naime, Nikola Kojić danas tvrdi da Jones nije nikada zaronio, nego da je samo površinom mora voajerski pratio Štakulu prigodom njegovih ronilačkih podviga.⁵¹ Kći Mata Štakule, već spominjana Karmen Gagro, međutim, sigurna je

⁴⁹ Karmen Gagro pretpostavlja da su je njezini pokojni roditelji vjerojatno posudili nekom novinaru koji je nije vratio. Pronašla je, međutim, fotografiju na kojoj se vidi dio Jonesove ekipe pod tvrđavom Lovrijenac.

⁵⁰ Karmen Gagro pričala mi je kako je tada prvi put u životu vidjela takvu opremu koja je bila posve nova i prvorazredne kvalitete. Iako je od malih nogu znala roniti (otac je nju i mlađu sestru vodio i na zahtjevna mjesta i respektabilne dubine), tek je tada prvi put zaronila s tako sofisticiranom ronilačkom opremom koja joj je, osim toga, odgovarala i veličinom.

⁵¹ U vrijeme pisanja ovoga rada 2010. godine, Kojić je jedini preživjeli iz mljetske ekspedicije Jamesa Jonesa. Moj otac Petar Kusijanović, rođen 1923. godine, od kojeg sam čula mnogo zanimljivih doživljaja koji su se dogodili na Mljetu ili tijekom plovidbe, preminuo je krajem 2008. godine. Iste godine umrla je i supruga Mata Štakule, koja je bila upućena u mnoge pojedinosti s tog istraživačkog putovanja u kojem je sudjelovao njezin pokojni suprug.

da je Jones ipak koristio suvremenu ronilačku opremu koju je kupio da bi ispunio želju i ronio, ne samo zbog fotografija na kojima je Jones slikan u punoj ronilačkoj spremi, nego zbog odgovornosti njezina oca da izvrši ono što se od njega tražilo i za što ga je, uostalom, Jones plaćao, a to je da osjeti izazove, draži i opasnosti ronjenja. Kao odgovorni instruktor, njezin je otac uz pojačani oprez, uvjerena je, vodio Jonesa na umjerene dubine strogo nadzirući i dubinske i vremenske pozicije posve neupućena i sportski nepripremljena američkog pisca. Na manjim je dubinama u to vrijeme duž otoka Mljeta bio još uvijek posve netaknut veliki broj podmorskih arheoloških nalazišta, pa je Jones bio u prilici vidjeti neke pozicije na kojima se nalazilo hidroarheološko blago mljetskog podmorja. Karmen Gagro je uvjerena da je njezin otac, ne ugrožavajući Jonesov život, omogućio književniku da osobno vidi prelijepe krajolike mljetskoga podmorja puna podmorskih špilja i koraljnih grebena. S tim ciljem trebao je zaranjati s čovjekom koji je redovito bio alkoholiziran i često prejedan, što je za Jonesov život predstavljalo stalnu ugrozu, a za njegova instruktora delikatnu zadaću. Stoga je instruktor morao svu svoju pažnju usmjeriti na šticienika kako bi ga bez težih posljedica nakon ronjenja, strogo poštujući zakonitosti dekompresije, odnosno oslobađanja tijela od viška dušika prilikom izranjanja, ponovno izvukao na površinu. Jonesov glavni junak Ron Grant navodi u romanu *Go to the Widow Maker*, koji je njegova fiksijska biografija, da ga je učitelj ronjenja i podvodnog ribolova vodio do samih granica sigurnosti, što se u zbilji njegova istraživačkog putovanja obalom Mljeta i zaranjanja u njegovo podmorje nije moglo dogoditi budući da je Štakula bio svjestan nespremnosti svoga učenika i ni u kakve se rizične situacije nije s njime upuštao.⁵² Zanimljivo je da Jones i u dnevničkim bilješkama koje je vodio na otoku Mljetu tvrdi da je samostalno ronio i donosio antičke trofeje iz podmorja na površinu, što se u praksi mljetske ekspedicije nije događalo. Rijetko mu je instruktor dopuštao zarone, u kojim ga je prigodama pozorno pratio, a najvećim dijelom Jones je tek plivao površinom mora s disalicom i maskom kojom je mogao razaznati na danjem svjetlu što se zbiva i do deset metara dubine u prozirnem mljetskom podmorju.⁵³ “Pod vodom je u Bonhamovu ponašanju bilo nečega izrazito očinskog i zaštitničkog. Pažljivo je promatrao Granta, okrenuo se i pregledao mu opremu, a onda je, pokazujući energičnim zamahom ruke dolje, počeo da se spušta niz

⁵² To mi je višekratno potvrdio Nikola Kojić. I moj otac je spominjao da je sve rizičnije zarone obavljao sam Štakula.

⁵³ Navodim prema svjedočenju Petra Kusijanovića i Nikole Kojića.

sidreno uže prema dnu.”⁵⁴ Usprkos opasnostima koje su vrebale neiskusnog i nespremnog početnika i unosile u njega strah, Štakula je kao savjestan instruktor želio otkriti Jonesu svu ljepotu ronilačkog sporta, užitak plivanja pod morem u tišini i boji njegovih svjetova. Čini se da je u tome i uspio, jer ovako o tom jedinstvenom osjećaju, kao i o spoznaji te ljepote i bestežinskog stanja svjedoči James Jones u romanu *Go to the Widow Maker*: “Tih nekoliko posljednjih dugih sunčanih vrelih poslijepodneva u mirnom, blistavom zelenom moru, pružilo je Grantu takvo osjećanje sigurnosti i zadovoljstva u vodi i izvan vode, da je nekoliko puta gotovo zaboravio da se plaši. Naročito je volio da se spusti u vodu, preventilira, a onda da se prevrne i zaroni ravno dolje, udarajući polagano i lako bez napora, potpuno bez težine koja bi ga povlačila, siguran i uvjeren da ima dovoljno zraka da drži dah da ga odnese tako duboko koliko bi poželio da zaroni, a zatim da se polagano dignu, gotovo oklijevajući, s ribom koja se trza na kraju konopca, prema zelenkastoj, nikad mirnoj površini, da udahne zraka.”⁵⁵ “Ronjenje, kad je počelo, bilo je neki čudan doživljaj... Iz nekog čudnog razloga Grant se nikad u svom životu nije osjećao slobodnijim, fizički slobodnijim. Činilo mu se, bilo to istina ili ne, da je naj sretniji čovjek na svijetu. Obuzeo ga je osjećaj potpune sreće, i on se preda polaganim lijenim kretnjama svojih nogu i peraja... Plivao je polagano. Kad je došao na dvadeset stopa, dijafragma mu se počela dizati nekontrolirano svake tri-četiri sekunde, ali nije ispustio zrak, i znao je da je uspio. Čak je usporio udaranje perajama na posljednjih dvadeset stopa, jer mu je bilo žao da se to završilo. Onda izroni na površinu i izvuče disalicu da bi opet mogao disati.”⁵⁶

Dubrovčanin Mato Štakula kao Jonesov zbiljski i imagološki instruktor ronjenja

Osim užitka, pisac je želio doživjeti avanturu i osjetiti senzacije koje do tada nije iskusio, želio je otopljive dokaze potonuloga svijeta, želio je dotad nevidene trofeje, želio je snažan poticaj za književno stvaralaštvo za koje mu je bilo ponestalo žara. Bila je to vrlo zahtjevna zadaća i za samog profesionalca Mata Štakulu i on je tu svoju obvezu nastojao savjesno i odgovorno obaviti na način da njegov štićenik bude zadovoljan a da istodobno ne dovede u opasnost njegov život, vodeći računa, kao savjestan građanin i pasionirani

⁵⁴ James Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*, prev. Ljerka Radović. Zagreb: Naprijed, 1971: 27.

⁵⁵ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 103.

⁵⁶ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 204-205.

ljubitelj podmorja, i o tome da se ozbiljnije ne ugrozi podmorsko nalazište.⁵⁷ Pritom ga je Jones uglavnom slijedio morskom površinom, prateći pogledom kroz vrlo prozirnu zelenoplavu morsku zavjesu što se u njezinoj dubini zbiva. Petar Kusijanović, koji je uvijek bio usidren negdje u blizini ili bi pak barčicom doveslao iznad samog hidroarheološkog nalazišta, nikada nije vidio Jonesa da sam zaranja pod morsku površinu ili da izranja iz mora s nekim antičkim trofejem. Jones se istinski radovao rijetkim primjercima amfora i sličnih predmeta koje je Štakula prepoznavao u dubini mora i s lakoćom izvlačio na površinu, premda su bili puni pijeska. Štakula je djelovao impresivno svojom snažnom sportskom pojavom i ponašao se autoritativno, tako da je Jones, inače agresivna ponašanja u komunikaciji sa Štakulom, bio prilično krotak. Premda je u mnogim prilikama pokazivao neskrivenu zavist prema svom instrukturu, Jones se divio Štakuli, ne samo njegovoj umješnosti i vještini, nego i besprijeckornoj građi njegova tijela. Navečer je Jones pisao, bilježio dojmove o onome što je sam vidio, ili je pak na morskoj površini svjedočio izrone Mata Štakule na dah i po nekoliko desetaka metara u dubinu. Jones je za vrijeme trajanja ekspedicije nekontrolirano pio alkoholna pića, prije svega džin i whisky. Ta je Jonesova navika predstavljala veliki problem njegovu instrukturu, koji se osjećao odgovornim za njegov život, jer je u pijanom stanju postajao nasilan. Iskazivao je agresivnost razbijajući unaokolo preostale boce alkoholnog pića koje su u kutijama unosili u brodić, a potom posve gol, umotan u tanku deku, dugo spavao na njegovu pramcu. Petar Kusijanović se bojao da tako pijan ne padne u more i ne utopi se. U rijetkoj prigodi kad bi se na brodiću SiD našla i Jonesova supruga Glorija i obišla s petočlanom ekspedicijom mjesta podmorskih nalazišta, Jones nije mogao suspregnuti izljeve ljubomore i bijesa, premda ti agresivni istupi nisu bili ničim izazvani od strane članova njegove ekspedicije. Jonesovu ljubomoru prouzročila je, prije svega, savršena atletska figura Mata Štakule i pravi omjer snage i razbora u njegovoj osobnosti. Zavidio mu je na vještini plivanja i ronjenja, kao i na sposobnosti da iz morske dubine s lakoćom ispliva noseći amforu punu pijeska i potom je bez traga napora na mišićavu tijelu unese u krmu brodića. Jones je bio ljubomorani i na Kojića koji je, premda nije stasom i figurom mogao konkurirati Štakuli, posjedovao

⁵⁷ O tome sam slušala od oca, ali još više mi je o tome rekla Štakulina starija kći Karmen Gagro, koja je već tada, iako tek jedanaestogodišnja djevojčica, često pratila svog oca dok je zaranjao na atraktivnim lokalitetima dubrovačkog podmorja. S njime su često ona i njezina sestra ronile na dah. Ulazili su, među ostalim zahtjevnim ronilačkim rutama, s otvorenog mora u Mrtvo more na Lokrumu kroz uski prolaz dug oko desetak metara. Jako se osjećala sigurnom uz oca. Toliko je bio izvježban da ga je doživljavala kao čovjeka ribu. Učio je ronjenju i unučad kad je već imao više od 50 godina.

mediteranski šarm i također se odlično snalazio u ronjenju i podmorskom ribolovu.⁵⁸ Istodobno je Jones osjećao osobitu bliskost prema instruktoru Štakuli, prepoznajući se u njegovu neprestanom izazivanju opasnosti, opsjednutosti morem, njegovim dubinama i njegovom neizvjesnošću, tako da mu se obraćao prisno kao bratu.⁵⁹ To je bez sumnje bio poticaj da u romanu, čiji je sadržaj promišljao oplovljavajući Mljet i roneći u njegovu podmorju, zamisli Štakulu kao jednog od glavnih likova. To je i rekao svom instruktoru, tako da je Štakulina obitelj s nestrpljenjem čekala da Jones konačno objavi taj roman. U potrazi za iznenađenjima koja su mu nužno bila potrebna za sadržaj romana, Jones je bio spreman slijediti svoga instruktora i na dubinama koje nisu bile preporučljive za neuvježbana početnika. To mu, međutim, Štakula nije dopuštao. Ronjenje Jonesu često nije bilo moguće zbog fizičke nespремnosti, alkoholiziranog stanja i pomanjkanja samodiscipline i tjelesne snage. No, bez obzira na sva ta ograničenja, Jones je bio u prilici vidjeti brojna hidroarheološka nalazišta koja su svjedočila ne samo o intenzivnosti antičkog prometa Mljetskim kanalom, nego i o snazi vjetrova i morskih valova koji su brodove, s teretom koji su prevozili i posadom koja se na brodu nalazila, potapali. Gotovo svaki mljetski rt, svaki greben smješten pred zaštićenom uvalom u koju su pokušavali neuspješno uploviti nesretni pomorci u potrazi za spasom, bio je pravo malo podmorsko groblje, do tada netaknuto, zahvaljujući činjenici da se sofisticirana ronilačka oprema tada još nije u nas mogla nigdje nabaviti. Oplovljavajući Mljet, svi su sudionici male Jonesove ekspedicije bili iznenađeni brojnošću lokaliteta koji su izazvali ljudske tragedije, pomišljajući pritom na ostavljenu siročad i nesretne udovice koje vjerojatno često nikada nisu ni saznale za konačnu sudbinu svojih muževa. Sjećam se da je i moj otac, koji nikada u životu nije zaronio, bio pod snažnim dojmom te sudbinske kobi u podmorju Mljeta, prostora nebrojenih pomorskih drama s tragičnom završnicom. Tijekom nekoliko tisućljeća tamo se, zbog ćudljivosti vjetrova u prometno izuzetno frekventnom morskom kanalu, kao i zbog specifične otočke morfologije Mljeta, događalo

⁵⁸ Navodim prema svjedočenju Nikole Kojića i Petra Kusijanovića.

⁵⁹ Nakon što je otputovao iz Dubrovnika, o Štakuli se Jones raspitivao u pismima Kojiću, koji mu je odgovorio da ne zna što je s njegovim instruktorom. Kad je Štakula uputio pismo Jamesu Jonesu s molbom da mu odgovori vlastoručno i pošalje neku zajedničku fotografiju, Jones je vrlo toplim riječima odgovorio, kazavši da mu je, prema dogovoru, poslao 300 USD na jednu tršćansku banku. Otkrio je želju da i sljedeće godine dođe u Dubrovnik, ali s pojačanom profesionalnom ekipom u kojoj bi se našao i Amerikanac James Dugan, a kupio bi i kameru za podvodno snimanje. James Dugan (1912-1967) je bio uspješan novinar i dugo je u istraživanju podmorja surađivao s Jacquesom Cousteaoum, a snimio je i dokumentarac o podmorju *The Silent World* za koji je 1956. godine dobio nagradu Grand Prix Festivala u Cannesu (*James Jones Papers*: 66_9_017 i 66_9_025).

mnoštvo pomorskih havarija u kojima su stradavali brodovi i njihovi mornari, jednako kao i teret koji su prenosili u različita odredišta na Jadranu ili drugdje na Mediteranu. Od mornara i njihovih brodova nije ostalo gotovo nikakvih tragova, osim sidara zakvačenih za podmorske grebene, a teret je dijelom rasipalo more, a dijelom je ostao uglavljen u nanosima pijeska, sačuvavši se na taj način kroz duge vjekove. U vrijeme kad je Jones obilazio priobalje otoka Mljeta i uvale na drugoj strani tog pomorskog puta uz istočne obale poluotoka Pelješca, hidroarheološka nalazišta bila su netaknuta i na manjim dubinama, a bilo ih je moguće vidjeti i istraživati kratkim zaronima na dah. Sudeći po onome što je svojim očima vidio uz oštre stijene mljetskog priobalja, očito je riječ o drevnim pomorcima koji su plovili uz južnohrvatsku obalu i stradavali u olujama na samom domaku kopna. Iza njih su stoljećima, pa i tisućljećima ostajali u moru materijalni tragovi tih stradanja kao trajna svjedočanstva o tome kako je more pretvaralo žene u udovice. Nakon godina provedenih u vezama sa ženama koje mu emocionalno nisu mnogo značile, Jonesu je intimno iskustvo i brak s Glorijom Musolino bio neobično snažan životni impuls. Sve lijepo i uzvišeno u svome životu on povezuje sa susretom i dijeljenjem zajedničkog života s tom ženom. O njoj govori i posveta romana upućena njihovoj kćeri, tada još maloj djevojčici. Najpoetičnije stranice romana posvećene su, Jones to ne krije, upravo supruzi Gloriji. Vjerujem da iz te tankočutne ljubavne priče, kao i snažnog utjecaja koji je na njegovo promišljanje imala supruga Glorija, proizlazi Jonesova temeljna asocijacija u svezi s doživljajem mljetskog podmorja i njegovih hidroarheoloških nalazišta, koja se odnosi upravo na supruge, na žene zavijene u crno, na udovice. Stoga on Mljet zove sijedim tvorcem udovica (misleći pritom na njegovu голу obalu na koju jurišaju valovi nošeni snažnim vjetrovima), podsjećajući se na stihove pjesnika Rudyarda Kiplinga, koji propituje izazov muškarca da ostavi sigurnost obiteljskog života zbog iluzije koja će ga ubiti.⁶⁰ Neodoljiva privlačnost mljetskih školja i grebena, njegovih ubavih uvala i laguna, bistrina mora kroz koju prodiere pogled sve do desetak metara dubine u kojoj je moguće, osim biljnog i životinjskog svijeta, nazrijeti nijanse koraljnih boja i sve drugo što naslage laganog svijetlog pijeska nisu prekrile, poziva svakoga da dođe na Mljet ili da mu se vrati ako je već

⁶⁰ Rudyard Kipling, *Harp song of the Dane Women*. Jones je donosi prema izdanju *Puck of Pook's Hill*. The Macmillan Company of Canada Limited and A. p. Watt & Sons. Pjesma završava ovim stihovima:

*What is a woman that you forsake her,
And the hearth-fire and the home-acre,
To go with the old grey widow maker?*

jednom tamo bio. Jones je želio ponovno doći na Mljet, premda svoju želju nije ostvario, pa je i naslov romana, koji se začeo upravo tijekom istraživačke podmorske ekspedicije na Mljetu, intoniran u tom smislu.⁶¹

Mljet je osmi po veličini otok u Hrvatskoj. Prati ga mit jednog od odmorišta na desetgodišnjem Odisejevu povratku u rodnu Itaku. U blizini malog zaseoka Ropa, smještena s vanjske strane otoka Mljeta, nalazi se morska pećina koju zovu Odisejeva špilja i u koju i danas Mljećani za nevremena sklone svoja plovila. Iz te pećine, kao i s otvorenog mora moguć je ulaz u podmorsku špilju kroz koju se može provući samo iskusan ronilac. Slična se špilja, promjera šireg dimnjaka, nalazi i na Jamajki i svojevrsna je turistička atrakcija. Imajući u svježem sjećanju ovu špilju u koju je instruktor ronjenja Mato Štakula doveo cijeli Jonesov petočlani tim, kao i ostale doživljaje iz mljetskog podmorja, Jones je špilji na Jamajki, gdje je boravio nakon svoje mljetske avanture, dao naziv *Widow Maker*, koji joj je ostao do danas. Kad u romanu *Go to the Widow Maker* spominje špilju, Jones govori o Velikoj špilji, misli upravo na Odisejevu pećinu.⁶²

Ovako je doživio Jones tu podmorsku špilju smještenu na obali Mljeta koja gleda prema otvorenom moru: “Zbog blještave, suncem obasjane vode spolja, bilo je nemoguće išta vidjeti u crnoj rupi ulaza u špilju, ali on se je točno sjećao unutrašnjeg izgleda... Nadsvođeni tunel je još bio tamo, a kad je zaplivaao oko ugla u glavnu špilju, sunčeve zrake kroz rupe na stropu su još padale kroz vodu na koraljne stijene i pješćani pod. Sjetio se da se odozgo ne može vidjeti koraljna gljiva tamo gdje su sjedili, ali kad je zaplivaao deset ili dvanaest stopa dublje, postala je vidljiva daleko dolje, počivajući na pješćanom tlu. Dišući polagano i oprezno, Grant zapliva prema njoj, roneći još trideset pet do četrdeset stopa dublje. Bilo je tako tiho, tako nejasno, tako zeleno i hladno, tako samotno. Tako pusto. Sve katedrale, sve crkve, sve školske zgrade prazne poslije pet sati, sva osamljenost djetinjstva vrati mu se u sjećanju... Dugački niski tunel, sedam do osam stopa u dijametru, vodio je preko koraljnog grebena i preko jednog uzdignutog, zatim spuštenog, pa onda ponovno uzdignutog tla neravnog pijeska. Na drugom kraju sunce se nije vidjelo, a Grantu se nije htjelo da tu istražuje... Grant je bio očaran špiljom... Bonham, otkako se vratio, dobio je prilično novih mušterija u hotelu zbog velike navale turista u sezoni, a špilja je bila jedna od njegovih *chef-d’oeuvres*. Sve svoje novajlije je onamo vodio, čim je bio siguran da znaju roniti...”⁶³

⁶¹ *Go to the Widow Maker* u doslovnom prijevodu značilo bi “Idi onom koji od žena stvara udovice”.

⁶² J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 150.

⁶³ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 273, 274, 279.

Nakon što je Ignjat Đurđević 1730. godine u Veneciji objavio djelo o brodolomu sv. Pavla na Mljetu, koji je mnogo ranije usmena narodna predaja široko rasprostranila, pa čak i utvrdila lokalitet brodoloma, više se nije našao pisac zainteresiran za iskustvo mljetskih hridi.⁶⁴ Premda je govoreći o romanu *Go to the Widow Maker* uvijek nijekao Mljet kao mjesto umjetničkog poticaja, kod Jonesa susrećemo scenografiju mljetskoga dekora i morfologiju njegova podmorja, iako je Mljet ostao neimenovan u njegovu romanu i neprepoznat od većine njegovog čitateljstva, kao i od književne kritike: "Divno je bilo pod borovima. Lak, tih povjetarac poigravao se ispod njih mičući lagano njihove duge grane, a tlo sa smeđim iglicama, gdje je sjela a poslije legla, divno je mirisalo na borovinu."⁶⁵ Otočna akustika, pastoralni zelenoplavi prizori, morski grebeni, podmorski koralji, pjeskovito dno morsko, čudesna podmorska špilja, život na brodiću, život uz vremenske nepogode i ljepotu sunčana dana, sve je to našlo mjesto u ovom romanu.⁶⁶ Mljetski kanal zbog svoje širine nije imao najidealnije uvjete za plovidbu, osobito po snažnim sjevernim vjetrovima, ali ima pet pogodnih uvala i zbog toga se oduvijek koristio kao plovni put južnim Jadranom, a Mljet je intenzivno naseljavan, osobito u kasnoj antici, zbog nesigurnosti života u većim urbanim sredinama na kopnu. Otkrića mnogih pojedinačnih ostataka antičkog broskog tereta duž obale s unutrašnje strane otoka Mljeta potvrđuju značaj ovog plovidbenog pravca južnim Jadranom u antici, kao i značaj samoga otoka. Nekoliko nalazišta brodoloma s teretom istarskih amfora iz 1. stoljeća, koje ponekad prate i rimske amfore rodoskog prototipa iz istog vremena, potkrepljuju znanstvene spoznaje o ranom naseljavanju Mljeta u antici. Mljetski kanal kao uobičajeni pomorski put u trgovačkom tranzitu Jadranom potvrđuje se i nalazom trgovačkog broda s početka 4. stoljeća u uvali Sobra. U to doba pojačan je promet s bogatih latifundija u sjevernoj Africi prema sjevernim provincijama Rimskog Carstva. Veliki je broj podataka o nalazištima duž unutrašnje strane otoka Mljeta. Oni su se nalazili ispred luke Polače, oko otočića Moračnika, Ovrata i Kobrave, koji zatvaraju uvalu i čine ulaze i izlaze, te dalje u pravcu Pomene u uvali Stupe kod otočića Maslinovca, kod otočića Glavata i u Lastovskoj uvali. Pred ulazom u luku Polače, na dubini 25 do 40 m registrirano je 50 sidara različitih oblika

⁶⁴ Ignjat Đurđević, *Sveti Pavao apostol brodolomac*, uređio i uvodnu studiju napisao Miho Demović. Zagreb: Dubrovačka biskupija, Dubrovačke knjižnice i općina Mljet, 2008.

⁶⁵ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 251.

⁶⁶ Krešimir Nemeč, »S otoka na kopno i natrag«, u: *Zagrebačka slavistička škola. Zbornik radova 2003*, ur. Stipe Botica, Zagreb: FF Press, 2004: 107-114.

iz raznih vremenskih razdoblja koja su tijekom stoljeća tu zapinjala o podvodni greben i ostajala na dnu. To sidrište pokazuje veliku frekvenciju prometa i dug kontinuitet uporabe luke Polače u antici. Na jugoistočnoj obali Mljeta rekognoscirano je 6 podvodnih lokaliteta na kojima su se zbili brodolomi u razdoblju 1. do 4. st. n. e. i jedan iz 19. stoljeća. Sva su ta nalazišta kasnije više ili manje opljačkana, ali su u vrijeme Jonesova pohoda ranih šezdesetih bila još netaknuta.⁶⁷ Susreti s tim nalazištima ostavljali su na američkog književnika neizbrisiv dojam i bili mu, nesumnjivo, snažan stvaralački poticaj. U romanu *Go to the Widow Maker* on spominje ostatke broda koji se nasukao na greben podvodnog brijega, kako su najčešće i stradavali antički brodovi u blizini otoka Mljeta. Oko ostataka njegova brodskog tereta naborale su se naslage pijeska, samo deset stopa pod površinom mora.⁶⁸

Mljetsko otočko iskustvo Jamesa Jonesa

Jonesovo otočko iskustvo u romanu *Go to the Widow Maker* prepoznatljivo je povezano s mljetskim područjem: "Otok ima oblik uskličnika i na njemu je na širokoj strani grad, a duboka laguna na drugom kraju, gdje je kako se misli potonulo nekoliko starih galija, mada od njih do sada nitko nije našao nikakva traga. Tri je milje dugačak, prekriven grmljem i s nekoliko palmi i borova, vruć je kao pakao i ima jednu cestu koja vodi iz grada široko otvorenom lukom ispod Bahamskog zastupništva do jednog umjereno raskošnog hotela koji je smješten u laguni."⁶⁹ Kad govori o selima, nije teško zaključiti da Jones govori o mljetskim skupinama kuća koje su se pojavljivale "u redovnim intervalima kao loše oblikovani biseri nanizani na vrpci".⁷⁰

O vrelini središnjeg dijela ljeta na otoku Mljetu progovara Jones ovako: "Grant nikad nije vidio tako sjajno sunce, čak ni na tropskom Pacifiku. Izgledalo je dvostruko veće nego što je bilo u Ganado Bayu ili Montego Bayu, i bilo je tako sjajno, tako vrelo, tako bijelo, da je svemu što bi obasjalo, bilo to tamne ili svijetle boje, pridavalo nijansu mutne bjeline, a u isto je vrijeme sve ono

⁶⁷ Anica Kisić, »Rezultati podmorskih rekognosciranja i istraživanja na dubrovačkom području.« *Hrvatsko arheološko društvo* 12 (1984): 169; Anica Kisić »Podmorski nalaz kasnoantičkih svetiljki u uvali Polače na Mljetu.« *Anali Historijskog odjela Centra za znanstveni rad JAZU u Dubrovniku* 15-16 (1978): 7-16.

⁶⁸ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 179.

⁶⁹ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 152.

⁷⁰ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 286.

što je bilo u sjeni, ma kakve boje bilo, postajalo crno. Malo poslije čovjekove zaslijepljene i suncem opečene oči više uopće nisu mogle razlikovati boju. To osobito sjajno sunčano svjetlo bilo je takvo zbog toga... što taj najzapadniji dio otoka nije bio, kao drugi, ni na jednoj, kako je on to nazvao, “zračnoj liniji oblaka”, i zbog toga ga oblaci nikad nisu zasjenili ni ublažili... svaki oblak na otoku kao da se je ubrađio u tu dugu liniju koja se kretala prema sjeverozapadu, dok na drugoj strani te očito primjetne linije nije bilo ni jednog oblačka na nebu koliko je oko moglo vidjeti.”⁷¹ “Sunce je bilo toliko jako i toliko ih je opeklo da su se poslije nekoliko sati osjećali isprženi, ne opaljeni, već isprženi, kao suh pržen kruh...”⁷²

Opis priobalja neobično podsjeća na obalu Mljeta: “Voda je bila zelena i deset do dvanaest stopa duboka, a pješčano dno protezalo se neko dvije stotine jardi pokraj tri velike stijene do jednog grebena tako plitkog da su ga površinski valovi otkrivali.”⁷³ Jones ovdje spominje mali zaljev u kojem je naseljena kolonija malih morskih ježeva s crnim bodljama (*Diadema setosum*), promatrajući kako se ježevi borbenu kreću. Jones govori u romanu kako na otoku dječaci ribu love ostima. Isto sam čula govoriti Nikolu Kojića, koji je u djetinjstvu tako lovio ribu, kao i dubrovačkog povjesničara, također podrijetlom s Mljeta, Iva Dabelića koji se također kao dječak koji je odrastao na Mljetu služio ostima u ribolovu.⁷⁴

Mljet je prepoznatljiv u opisima priprema za zaron, u Jonesovu promatranju podmorja bilo da je posrijedi izravni užitek gledanja ili pak instruktorova opažanja koja je on posredovao svim članovima ekspedicije, bilo da je posrijedi ulov za ručak ili večeru ribljih poslastica, kao što je velika kijerna koju je navodno Grant, koji je fikcijski *alter ego* Jamesa Jonesa, ulovio na velikoj dubini na kojoj ta riba može biti posve pitoma.⁷⁵ Danas više takvi ulovi nisu mogući,

⁷¹ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 322.

⁷² J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 325.

⁷³ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 149.

⁷⁴ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 151.

⁷⁵ Boško Skaramuca i Valter Kožul, »Značenje elafitskog, mljetskog i lastovskog akvatorija za održanje matičnih stokova u marikulturi interesantnih vrsta riba«, u: *Simpozij Prirodne značajke i društvena valorizacija otoka Mljeta. Pripopćenja*, ur. Paula Durbešić i Adam Benović. Pomena, otok Mljet: Hrvatsko ekološko društvo, Državna uprava za zaštitu kulture i prirodne baštine, Nacionalni park Mljet: 1995: 581-589. Na str. 587. rezultati istraživanja pokazali su da se u spomenutom akvatoriju nalaze značajni stokovi kirnje goleme (*Epinephelus guaza*), fratra (*Diplodus vulgaris*), sarka (*Diplodus sarkus*), pica (*Puntazzo*), kavale ili krapa (*Sciaena umbra*), vrane (*Labrus merula*) i brojnih drugih vrsta. Navedeni akvatorij spominje se i kao glavno nalazište spomenutih vrsta ribe.

jer su primjerci velike kijerne na Mljetu, gdje je bilo njezino prirodno stanište, posve rijetki zbog velikih izlova u proteklom stoljeću. Uloviti kijernu iznimno je zahtjevan poduhvat i za podvodnog ribolovca profesionalca. Budući da boravi u podmorskim prostorima koji imaju više izlaza, nevježu kijerna zna odvući u neki podmorski kanal, što može biti za njega pogubno. Evo kako Jones opisuje spomenuti ulov vrlo velike kijerne, podvig koji je u podmorju Mljeta obavio Štakula i ispričao svoj susret s više kilograma teškom životinjom u morskoj dubini koju je na iznenađenje cijele brodske družine izvukao na morsku površinu. Petar Kusijanović nazočio je tom događaju, pa mi je više puta ispričao priču o tom povijesnom ulovu onako kako ju je i on čuo od podvodnog ribolovca Mata Štakule. Jones tu priču u svom romanu *Go to the Widow Maker* donosi nepromijenjenog sadržaja, s tom razlikom što je zamijenio svoju i Štakulinu ulogu. U romanu je, naime, tu kijernu Jones, odnosno njegov fiksijski zamjenik Ron Grant probio ostima:

“Sad je oblačenje bilo lakše kao i prevrtanje preko boka brodića i spuštanje u vodu. Gurnuvši glavu preko jednog koraljnog humka na dnu, primijeti jednu veliku kirnju (pokazalo se da je bila šest funti teška) kako lebdi u vodi i netremice gleda. Gurnuo je polako osti naprijed, tako da su gotovo dodirivale ribu, koja ga je prosto mirno promatrala, iako možda malo bojažljivo, svojim velikim vodenim očima, a onda povukao okidač i probio je ostima sa strane iza glave, te joj razmrskao hrptenjaču.”⁷⁶ Potom je isplivao sa svojim ogromnim ulovom osjećajući se kao zvijer i ubojica, istaknuvši da se Bonham (a to bi trebao biti beščutni podvodni ribolovac Mato Štakula) nije osjećao tako, nego je dovukao jednu manju barčicu (barku je upravo za potrebe ribanja vukao Petar Kusijanović na krmi brodića), u koju su gurnuli ribu.

I obijesne morske pustolovine bezrazložnog ubijanja morskih pasa upućuju na dio mljetskog podmorja gdje je morski pas modrulj bio stalno nazočan. Svaka situacija kod njega ima doslovni smisao. Jones je neopterećen ideologijama, ne osjeća izgubljenost, grižnju savjesti, tjeskobu. Nema kod njega simbolike. U vrijeme istraživanja mljetskog podmorja on nije krio od svojih suputnika da kani napisati avanturistički roman povezan s njihovim istraživačkim pohodima u mljetskom podmorju. Roman za koji je u Dubrovniku, kao i na samom mjestu događaja, otoku Mljetu, radio bilješke, imao je radni naslov *Podmorski*

⁷⁶ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 152.

mali bog, kako je Jones objasnio svojim pratiocima u ekspediciji.⁷⁷ Bilo je evidentno da su Jonesa impresionirali nebrojeni brodolomi iza kojih su ostale sačuvane u slojevima pijeska uglavnom krhotine brodskog tovara, pa su oni pretpostavljali da će u tom romanu Jones pripovijedati o drevnim antičkim pomorcima i njihovim plovidbama. Za otočki život i njegove stanovnike Jones, naime, nije pokazivao ni najmanji interes, ne fiksirajući ga stvaralački ni kao iznimno mjesto ni kao znak drukčijeg života, nego isključivo kao mjesto specifičnog provoda gdje se jela samo odabrana riba i gdje se moglo dati oduška divljanju nakon više boca alkoholnog pića.⁷⁸ Predvečer bi brodić usidrili u nekoj pustoj mljetskoj uvali, gdje bi petočlana ekipa prespavala. Jones je u tim prigodama imao povremeno anarhističke ispade, urlajući snažno s pramca dok mu se glas razlijebao pustom valom: “Dolje Tito! Dolje Eisenhower!” Preostali članovi u kabini strahovali su da ga slučajno netko ne čuje. Jones ionako ne bi snosio nikakve posljedice, a oni bi se trajno i bolno sjećali tog njegova nepromišljenog ispada. Srećom, nikad ga nitko nije čuo, kazao mi je Kojić.

Roman o podvodnim pustolovinama isprepleten s pojedinostima iz vlastite intimne biografije, za koji je James Jones radio bilješke na Mljetu, dovršio je tek šest godina kasnije, 1967. godine.⁷⁹ Budući da je sljedeću 1962. godinu James Jones s obitelji dobrim dijelom proveo na Jamajki, u novi je roman vjerojatno

⁷⁷ Navodim prema sjećanju moga pok. oca Petra Kusijanovića koji je bio dio Jonesove ekspedicije po dubrovačkom arhipelagu prevozeći svojim brodićem Jonesovu četveročlanu ekipu, opremu i velike količine pića koja je Jones konzumirao. Jones je bio čest gost u našoj obiteljskoj kući u Mokošici, smještenoj u zaljevu Rijeke dubrovačke. Obožavao je naš domaći pršut i domaće vino, ne osobite kvalitete, koje je za obiteljske potrebe proizvodio moj otac. Iako sam bila tada desetogodišnja djevojčica, ostao mi je dobro u pamćenju njegov izgled: bio je nizak i mišićav, s izbačenom vilicom, što mu je davalo prilično agresivan izgled, ali se prema meni i drugim članovima moje obitelji odnosio vrlo pristupačno i blago, iako smo se sporazumjevali rukama. No moj otac, koji je proveo u društvu s Jonesom više dana i noći, tvrdio je da se često ponašao grubo i tvrdoglavo, ostajao pri svojim zamislima i kad evidentno nije bio u pravu, da nije uvažavao suradnike i da je previše pio. U *Dubrovačkom vjesniku* od 25. srpnja te 1961. godine Jones je dao izjavu da je impresioniran kulturološkim fenomenom Dubrovnika, predstavom Hamleta koju je gledao na tvrđavi Lovrijenac. Kazao je novinarima da u Dubrovniku završava roman *Tanka crvena nit* u kojem demistificira ratni heroizam. U istom napisu, koji je sačuvan u Jonesovoj rukopisnoj ostavštini, novinar je istaknuo da je Jonesova supruga Glorija studirala povijest umjetnosti u Siracusi, gdje joj je predavao Ivan Meštrović (*James Jones Papers*: 66_9_033).

⁷⁸ K. Nemeč, »S otoka na kopno i natrag.«: 107-115.

⁷⁹ Roman je prevela Ljerka Radović, a objavila ga izdavačka kuća Naprijed 1971. godine u Zagrebu.

uključio i dio iskustava koja je tamo doživio.⁸⁰ Ali, počevši od samog naslova novoga romana, to je Jonesovo djelo snažno obilježeno prije svega iskustvom stečenim obilazeći otok Mljet, njegove uvale i podmorje. Prije Dubrovnika i Mljeta Jones nije imao nikakvo znanje, a još manje iskustvo u ronjenju.⁸¹ Zahvaljujući pouci i uputama Mata Štakule, kao i njegovim podmorskim doživljajima koje je dijelio sa svojim suputnicima, Jones je imao prilično jasnu predodžbu o tom podmorju, premda nije bio osposobljen za samostalne i dulje zarone. Impresioniran ronilačkim sposobnostima svoga instruktora ovjekovječio ga je, kao što je i nagovijestio, u jednom od glavnih aktera novog romana. U intervjuu koji je dvanaest godine poslije u *Večernjem listu* dao Mato Štakula, među brojnim je detaljima povezanima uz Jonesov roman *Go to the Widow Maker* otkrio i saznanje da je glavnog junaka Jones osmislio upravo prema njemu.⁸² Samome Štakuli nije mnogo značila ta činjenica, ali je njegova žena Slava Štakula (1923-2008), koja je prijateljerala s knjigom i osobito bila privržena američkoj novelistici, bila oduševljena i s nestrpljenjem čekala knjigu koja se Jonesu ponešto oduljila.⁸³ Kad se Jonesov roman konačno pojavio na jugoslavenskom tržištu u prijevodu Ljerke Radović, Slavi Štakuli kćeri su za rođendan poklonili tu knjigu. Slijedilo je njezino veliko razočarenje, jer je sve fizičke, profesionalne i duhovne vrline koje je posjedovao njezin suprug Mato, Jones atribuirao glavnome liku u kojem je bio ovjekovječen sam James Jones, dok je instruktora Štakulu predstavio kao dlakavu nezgrapnu golemu zvijer od čovjeka lošeg morala i ne baš osobite inteligencije. Jones, međutim uzima likove iz stvarnosti koje potom kroz imagološke postupke preobražava ili, kako to sami njegovi zbiljski akteri i njihova obitelj doživljavaju, “iskrivljuje”. Taj svoj romansijerski

⁸⁰ U pismu Herbu Caenu, datiranom 17. travnja 1962. godine, Jones piše da je na godinu dana iznajmio kuću u gradiću Montego Bay na Jamajki, gdje se kani odmarati uživajući u ronjenju i napisati roman o ronilcima na dah u Karibima (*James Jones Papers*: 65. 1). U listopadu mu se iste godine javlja iz Jamajke s viješću da je kupio jeftino komad (5 acres) zemlje na grčkom otoku Skiathosu (koji nije vidio, ali su mu znanci rekli da je prekrasan) (*James Jones Papers*: 68_19_004).

⁸¹ Tu činjenicu više mi je puta naglasio Nikola Kojić, a čula sam je i od Karmen Gagro kojoj je ostalo dobro u pamćenju kako se njezin otac silno trudio da Jonesa uputi u osnovna praktična znanja ronilaštva. Svi članovi dubrovačke ekspediciji znali su da Jones nije u stanju zaroniti bez pratnje Mata Štakule.

⁸² U intervjuu koji je dao u časopisu *Paris Review* (koji je pokrenuo s nekolicinom američkih pisaca u Parizu 1953. godine), 1958. godine Jones je na pitanje novinara skida li likove svojih romana iz zbiljskog života odgovorio potvrdno, naglasivši pritom da oni nakon njegove obrade postaju sami sebi nalik. »The Art of Fiction.« *Paris Review* 20 (1958/9): 18.

⁸³ Navodim prema kazivanju njihove kćeri Karmen Gagro.

postupak Jones komentira u ovom romanu. Njegova fikcijska supruga Lucky upozorava velikog dramskog pisca (koji predstavlja samog Jonesa) da je “ugledala sebe kao jednu od ličnosti u jednoj njegovoj drami, jako iskrivljenu, naravno.”⁸⁴

Na uvodnim stranicama knjige Jones se zahvalio svima koji su mu pomogli u projektu, ne spomenuvši nikoga od svojih ustrajnih pratilaca iz Dubrovnika koji su mu posredovali tajne ronjenja, prije svega Mata Štakulu i Nikolu Kojića, koji su bili zaslužni što je obišao posve nepoznata mjesta bogatih podvodnih nalazišta na kojima su se nalazili ostaci tereta antičkih brodova. Štoviše, bilo mu je dopušteno da najekskluzivnije trofeje s te ekspedicije ponese sa sobom u inozemstvo. Znakovito je to da se Jones zahvaljuje dvojici jedriličara za ozbiljnu pomoć koju su mu pružili podacima o jedrenju (u romanu se pojavljuje uglavnom brodić, prema lapidarnim opisima posve nalik onome koji je posjedovao Petar Kusijanović i koji je poslužio Jonesovoj ekspediciji), o kojem gotovo da i nema spomena u romanu. Za očekivati je bilo da će James Jones iskazati zahvalnost instrukturu ronjenja, jer upravo je ronjenje u ovom romanu središnja piščeva aktivnost i njegov temeljni stvaralački izazov, no toga nema, Jones je prešutio instruktora ronjenja Mata Štakulu, kao i Nikolu Kojića, zahvaljujući kojemu je upoznao Mljet.⁸⁵ Početak romana popraćen je i posebnom bilješkom u kojoj Jones uvjerava čitatelje da je roman posve izmišljen te da je “svaka sličnost među stvarnim ljudima, živim ili mrtvim, potpuno slučajna i sasvim nenamjerna od strane pisca”. Ta napomena ima u suštini drugi smisao, ona namjerno obmanjuje čitatelja, budući da je i osrednjem poznavatelju Jonesove biografije jasno da je riječ o autobiografskom romanu, u kojem pisac govori o vlastitim životnim izborima, iskustvima i dvojabama. Osim o sebi i svojoj supruzi, Jones govori i o drugim zbiljskim ljudima s kojima se sretao, kao i o lokalitetima na kojima je boravio. Naime, već i površnim čitanjem može se uočiti da je Jones na scenu romana doveo svoju suprugu Gloriju, koju predstavlja u romanu stalno nazočna Lucky, nekad glumica i promiskuitetna ljepotica, u koju je zaljubljen glavni lik, veliki američki književnik Ron Grant, fikcijski James Jones, koji u posveti romana kćeri Kayli otkriva da je napisao ljubavni roman potaknut osjećajima koje gaji prema njenoj majci i svojoj supruzi. U sadržaju romana nezaobilazan je bračni par Carol i Hunt Abernathy, koji su autentična projekcija Harryja i Lowney Handy, Jonesovih zaštitnika iz razdoblja njegova mladenaštva, od kojih je dobivao različite vrste potpora, od poduke u vještini pisanja do novca kojim su pomagali njegovo uzdržavanje.

⁸⁴ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 335.

⁸⁵ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 7.

Pored toga, Lowney je bila Jonesova višegodišnja ljubavnica, iako toliko starija da mu je mogla biti gotovo majkom i udata za Hunta Abernathyja, čovjeka koji je volio, uzdržavao i skrbio za Jonesa. Premda je sumnjao da ga žena vara s Grantom, tj. s Jamesom Jonesom, nije mogao skupiti dovoljno hrabrosti da bi to istražio, jer je zavolio tog mladog pisca. On je bio u neku ruku slika sina kojega nikad nije imao. Uz aktere prepoznatljivije iz Jonesove uže biografije, u romanu se pojavljuju i likovi posuđeni iz njegove dubrovačke ronilačke epizode. Prešućujući otok Mljet i ostala mjesta iz dubrovačke okolice koja je posjećivao i u kojima je boravio, Jones tumači svome čitateljstvu da je živio godinu dana u gradiću koji se zove Montego Bay i koji se nalazi na Jamajki, sugerirajući na taj način svojim čitateljima a i književnoj kritici da je insularno iskustvo koje dominira romanom isključivo stjecao na Jamajki. Posvema prešućuje činjenicu da su bilješke presudne za nastanak tog romana pisane u Dubrovniku pod dojmom onoga što je tamo vidio i doživio, kao i susreta s ljudima s kojima se družio i ronio. Jones je također prešutio činjenicu da mu je instruktor ronjenja u Dubrovniku, s kojim se sprijateljio i svakodnevno surađivao, poslužio kao paradigma za glavni lik i da je to ne samo u Dubrovniku, nego diljem tadašnje jugoslavenske kulturne javnosti bilo obznanjeno. Kad ga je u Parizu 1971. godine intervjuirala Ljerka Radović, koja je bila i prevoditeljica romana *Go to the Widow Maker*, i koja je po svoj prilici naslutila u krajobrazima romana značajke hrvatske otočke morfologije, na izravno pitanje je li što iz Dubrovnika našlo mjesta u tom romanu, odgovorio je da ništa nije koristio iz Dubrovnika, iako je Mljet djelovao očaravajuće na njega svojim brojnim lučicama i uvalama, uvjeravajući prevoditeljicu da će tamo svakako još jednom doći provesti odmor.⁸⁶ Nakon što se spremno odazvao srpskom antologičaru Žiki Todoroviću kad ga je molio da odgovori na nekoliko pitanja, a Jonesovi iscrpni i prilično otvoreni komentari ušli u Todorovićevu antologiju *Reč imaju pisci sveta*, na Todorovićevo novo pismo u rujnu 1971. godine Jones uopće nije odgovorio. U tom pismu Todorović ga moli da participira u njegovoj novoj antologiji književnih dojmova o mjestima koja su u tadašnjoj Jugoslaviji posjetili velikih svjetski pisci, podsjećajući ga da je, prema njegovim saznanjima, jedan godišnji odmor proveo u Dubrovniku i na Mljetu.⁸⁷ Radni naslov te antologije na koju se Jones oglušio bio je *With a golden pen about Yugoslavia*.

⁸⁶ *James Jones Papers*: 93.20. Intervju koji je vodila Ljerka Radović s Jonesom u Parizu objavljen je u *Politici* od 2. listopada 1971.

⁸⁷ *James Jones Papers*: 68_19_004. Jones je bio tako suradnički raspoložen da je na Todorovićevu zamolbu isti set pitanja dao i svom prijatelju, američkom piscu Williamu Styronu.

Čudesa podmorja i biografska fikcija

Nakon ronilačkog iskustva u Dubrovniku, iako nije bio osposobljen za samostalno ronjenje, James Jones, prema zapisima svojih biografa odlazi na Jamajku, koja je neposredno prije toga postala slobodna država, i zadržava se u Montego zaljevu, navodno u potrazi za materijalom za novi roman. Prema sadržaju romana, tu iznajmljuje jedrenjak i istražuje skupinu otoka The Nelsons koji, kao što sam ističe u predgovoru, ne postoje na karti nego su plod njegove imagološke svijesti. U Montego zaljevu Jones se, ističe njegov biograf, nije susreo s profesionalnim ronionicima koji bi mu otkrili podmorski svijet Jamajke da bi mogao tu praksu uključiti u svoj novi roman, nego se oslonio na ranija iskustva, premda Jamajka ima dosta dobrih ronilačkih pozicija s puno rupa i špilja.⁸⁸ Najpoznatija je Widowmaker's Cave, navodi isti biograf ne povezujući njezin naziv s Jamesom Jonesom. Jamajka nije bila Jonesu ni pravo mjesto za pisanje. Vratio se u Pariz preko New Yorka na palubi broda *United States* i tamo iz bilježaka koje su ranije nastale pisao roman *Go to the Widow Maker*.

To je priča o uspješnom američkom dramskom piscu Ronu Grantu koji se zaljubio u prekrasnu njujoršku glumicu Lucky Vivendi. Ona prouzročuje temeljitu promjenu u Grantovu životu. Luckyina prisutnost od Granta gubitnika stvara pobjednika koji trijumfira. Zbog tog sudbonosnog susreta za nastavak njegova života, on prekida dugogodišnju vezu s vremešnom ljubavnicom Carol Albernathy, upraviteljicom kazališta u Indiani, koja mu je bila sponzor cijeli niz godina. Podijeljen između dvije žene: "stare vještice i mlade glumice koja ga je očarala dirljivim glasom, čudnih djetinjastih i bespomoćnih svojstava", Jones se odlučuje za mlađu. Grant ženi Lucky i oni putuju u Jamajku, tako da se on može baviti ronjenjem na dah, kojem se posvetio da bi riješio svoje probleme s hrabrošću i muževnošću. Upada u društvo sirovih neciviliziranih ljudi, oličenih u kontroverznim likovima Bonhama i Grintona, također ronilačkih entuzijasta, čija grubost vrijeđa i dosađuje Lucky. Kad Carol Albernathy, u potrazi za svojim ljubavnikom koji joj očajnički nedostaje, stigne na otok, Grant se još više posvećuje ronjenju, dijelom i da izbjegne susrete s njom. Napetost između Granta i Lucky se povećava kako svako od njih upoznaje prošlost svoga partnera. Lucky dolazi u napast da s Grintonom prevari muža. Grant sumnja da ga je doista i prevarila.⁸⁹ I ronjenje ih odvaja, jer ono pojačava fizičku

⁸⁸ F. MacShane, *Into Eternity. The Life of James Jones American Writer*: 223.

⁸⁹ James Jones, *Go to the Widow Maker*. New York: Delacorte, 1967: 279.

odvažnost a smanjuje emocionalne pritiske. Grant doživljava neizmjerne čulne užitke onanirajući na morskom dnu. Raspituje se kod svog instruktora ronjenja o mogućnostima spolnog odnosa u podmorju i opasnosti koje bi to proizvelo s obzirom na pojačani gubitak kisika prilikom tog čina. Imagološki instruktor potiče ga da iskuša i tu mogućnost i preporuča mu najpogodniji položaj tijela. Konačno, Grant uviđa kako je bilo nezrelo njegovo ponašanje. On se okreće Lucky, uviđajući da je njezina ljubav, kao izvorna povezanost dvaju osjetljivih ljudskih bića, vrednija mnogo više od tašte provjere muškosti. Roman je priča o konfliktu između individualnog ispunjenja i ljubavi. Tako ribari i mornari napuštaju svoje žene i svoje domove i odlaze u neizvjesnost, tamo gdje im opasnost uvijek prijeti. Jones je nastojao roman učiniti popularnim približivši se marginalcima, radnicima koji su mogli biti samo s prostitutkama i nisu marili riskirati vlastiti život ostavljajući svoje žene da ih čekaju, koji su govorili grubim jezikom i u svakoj drugoj rečenici koristili izraz *fuck of*.⁹⁰

Jones u romanu govori prije svega o sebi kao velikom američkom piscu (predstavlja se kao dramski pisac), jednom od trojice najboljih iz svoje generacije. Moguće je da pritom misli na još dvojicu znamenitih romanopisaca koji su se proslavili svojim ratnim romanima: Irwina Shawa i Normana Mailera. S obojicom je, uostalom, bio i dobar prijatelj, što potvrđuje njihova obilata korespondencija.⁹¹ No, Jones je najboljim piscem svoje generacije držao Williama Styrona i o tome otvoreno govori u intervjuu koji je u listu *Politika*, pod naslovom *Proza je najbolja poezija*, objavila Ljerka Radović 2. listopada 1972. godine. Kazao je, pored toga, da mu je Styron i najbolji prijatelj.⁹²

Iako se Jones suprotstavljao književnim kritičarima koji su pronalazili autobiografske naznake u njegovim ratnim romanima, i u romanu *Go to the Widow Maker* evidentna je sličnost između radnje romana i događaja u književnikovu osobnom životu. Dva su glavna lika u ovom romanu: književnik Ron Grant, koji je fikcijska zamjena autora, i Al Bonham, trgovac ronilačkim potrepštinama i specijalist za podvodne spasilačke aktivnosti u izmišljenom gradu Jamajke. Kao što je Ron Grant izgrađen na osobnim piščevim stavovima kojima se definira i promovira, tako je lik Ala Bonhama rađen na zbiljskom predlošku Jonesova instruktora ronjenja Mata Štakule. Lik atletske razvijeno instruktora

⁹⁰ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 224.

⁹¹ *James Jones Papers*: Index of Correspondents: Norman Mailer: 54.6, 57.4, 59.3, 69.11, 78.14, 82.3, 82.5, 89.3, 92.4, 94.3, 96.20; Irwin Shaw: 3.9, 44.6, 59.4, 67.2, 69.12, 72.2, 75.3, 77.11, 79.1, 82.5, 89.3, 92.4, 94.3, 96.20.

⁹² *James Jones Papers*: 64.7.

ronjenja Jones je ne samo predimenzionirao, nego ga uz to doživljava kao pokvarenjaka i tupavca. Ovako sebe opisuje: “Jedan od te dvojice koji je (mada je bio srednjeg rasta) izgledao niži zbog svoga krupnog i snažnog stasa, bio je mokar da se s njega cijedilo. Imao je uski, mali crni bikini europskog tipa... Zvao se Ron Grant, i on je, izuzevši možda Tennessee Williamsa, bio najpoznatiji dramski pisac svoje generacije, svagdje cijenjen kao jedan od dvojice ili trojice najboljih dramskih pisaca te generacije, vjerojatno najbolje generacije - zbog njega i onog drugog - od vremena O’Neilla.” “Drugi čovjek je bio pravi gorostas,” kaže za podvodnog ribolovca kojeg je unajmio u Dubrovniku kako bi ga poučio vještini ronjenja i podvodnog ribolova, a kojega naziva Al Bonham. “Najmanje stotinuosamdeset i osam centimetara visok, već po tome golema tijela, s kojega se opustio ogroman trbuh, a bio je sav prekriven sa dva i po centimetra debelom naslagom mišića, što mu je sve davalo izgled veličine i opsega jednog manjeg broda. Povrh svega toga bio je obložen s dva i po centimetra debelom naslagom sala, kao masnim oklopom nekog morskog sisavca, koji je sakrivao sve konture mišića i svu je tu gomilu povezivao u veliku masu, i još je povećavao... Iznad nevjerojatno širokih grudi i trbuha, priljubljeno uz prednju stranu velike glave, smjestilo se lice s velikim nosom i bujnim obrvama koje su se spajale u sredini između dva duboko usađena vatrena crna oka, i s izrazom postojanog zlovoljnog nestrpljenja... Bonham je imao snažan glas: uvijek je tako vikao kao da je, ili je barem Grant tako mislio, nastojao da priguši veliku snagu svoga također pretjerano jakog glasa, da ne bi plašio ljude.”⁹³ Jim Grinton, treći lik iz romana kojega Jones u romanu naziva “malim irskim policajcem”, zadržao je fizičke osobine Nikole Kojića, a i karakterno mu je dosta nalik. Vještinom “iskrivljavanja” svojih zbiljskih likova, kako Jones zove svoj imago-loški pristup kreiranju portreta, i taj je Jonesov akter pokvaren, lukav i sposoban. Jim nudi ljubav Lucky, štoviše, želi je oženiti premda je već oženjen i ima dvoje djece. Na njemu Jones opaža “laki policijski smiješak” i zove ga “pokvarenim prljavim policajcem, samim đavlom”.⁹⁴ Spominje se i njegova žena kao “glupa i neurotična” osoba koja iritira književnika.⁹⁵ Jim Grinton, kao i instruktor ronjenja Bonham, odlično poznaje prostor, uvodi ih u morske špilje, pronalazi mjesta gdje su mogli iz obijesti ubijati morske pse: “Bili su u vodi svega nekoliko minuta i plivali blizu niza špilja koje je Jim poznavao, u vodi šezdeset do šezdesetpet stopa dubokoj, kad je Grant ugledao morskog psa

⁹³ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 11-12.

⁹⁴ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 266-268.

⁹⁵ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 60.

kako pliva po dnu preko pijeska između dva koraljna grebena. Dao je znak Jimu i uputio se za njim, ali kad mu se približio, učinilo mu se kao da je morski pas malo pojurio, tako da se nalazio opet na istoj razdaljini. Ispred njega pojavio se koralj koji je zatvarao nadstrešnicu, tako da je morski pas morao ili preplivati preko koralja i dopustiti Grantu da ga uhvati, ili se morao vratiti Grantu. Na nevolju, što Grant nije mogao vidjeti, ispod koralja se nalazio tunel, možda nekih dvadeset stopa prije nego što se ponovno pojavio pijesak, i morski pas upliva u njega i nestade..."⁹⁶ Grant ipak ubija tog psa, otkida mu glavu da bi je zadržao kao trofej, a tijelo goleme ribe vješa pred hotelom gostima za reklamu, kako ga je naputio Jim, otkrivajući u scenografiji svoga romana ne samo hemingwaysko nasljeđe, nego i svoje ratne neuroze. Besmislenost ubijanja morskih pasa osuđuje Grantova Lucky. Ona se javlja kao glas razuma i ne može razumjeti tu strast da se dovuče na splav ostima proboden morski pas kao neki besmisleni trofej. No, ono što nije bilo shvatljivo Lucky, svijetu je pričinjalo senzaciju. Zato članovi Grantove ekspedicije ne ubijaju iz obijesti samo morske pse nego i druge životinje, pa čak i morske kornjače koje su pronalazili na većim dubinama (u dnevničkim zapisima Jones bilježi kako član njegove ekspedicije, producent Jones Harris, ubija galebove zračnom puškom).

Susreti s morskim psima najuzbudljiviji su događaji Jonesovog romana. U tim prigodama izlazi na vidjelo Jonesov ratnički zanat. Ovako Bonham doživljava svoje susrete s morskim psima: "Onda ugleda ono što je bio propustio da vidi: velikog, plavog, oko dvadeset ili trideset stopa dugačkog. Plivao je polako preko mase tamnog grebena, a on ga nije bio opazio. Gotovo istog trenutka ugleda drugog morskog psa prilične veličine (nije mogao reći kako je bio velik) kako pliva na srednjoj dubini njegova vidokruga... Morski pas se okrenu, da ga pogleda, plivajući dalje na svojoj dubini i ne dižući se. Bonham zapliva s njim paralelno. Sada se nalazio svega deset stopa daleko od njega. Okrenuvši se iznenada zapliva preko morskog psa. Morski pas se okrenu i jurnu prema dubljoj vodi, ali je Bonham već bio iznad njega. Dok je projurio ispod Bonhama, on mu je zario osti točno tamo kamo je želio: duž kičme preko škrga, između mozga i hrptenih peraja. Morski pas se odmah propne u vodi, gotovo se prevsavije a onda pojuri da izleti iz mora. Iznad njega unutrašnja cijev na površini bila je povučena oko šest stopa, ali čim je potezanje usporilo, morski pas se ponovno trgne, sada potpuno ravnodušan. Nije se mogao boriti. Mali zeleni oblak krvi kao dim počne teći iz desnih škrga plavog morskog psa. Zeleni

⁹⁶ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 197.

dim. Bonham se odmakne... Sad je doplivao veći od ona dva morska psa koji je dotad neprestano kružio na granici vidljivosti. Bio je dug oko sedam i po do osam stopa. Plivao je oprezno u krugovima oko plavog koji se mučio. Onda očigledno shvativši da je to neočekivan poklon, pojuri i razjapi veliku užasnu gubicu da bi zgrabio zalogaj. Ne vjerujte ako vam netko kaže da se morski psi moraju izvrnuti na bok da bi mogli zagristi u svoj plijen, pomisli Bonham.”⁹⁷

Želeći proizvesti intenzitet osjećaja koji je postigao u romanu *From Here to Eternity*, u autobiografsku ljubavnu priču isprepletenu s doživljajem podmorja Jones ubacuje neke sekvence koje je također čuo u Dubrovniku od svog instruktora ronjenja Mata Štakule i prevoditelja Nikole Kojića. Osim izazivanja morskih pasa i istovremenog strahovanja od susreta s njima, dramatične situacije u ovom Jonesovu romanu izrazito su rijetke. Prvi put se ona javlja kad se glavni junak zapleo u ribarsku mrežu zbog straha od morskih pasa i loše vidljivosti. “Tko je do vruga uopće želio biti ronilac?” upitao se Jonesov glavni junak Ron Grant kad je izvučen iz smrtonosne stupice u koju se ulovio poput ribe. Nema sumnje da i ta situacija koju je Jones unio u svoju imagološku naraciju potječe iz uspomena i bogatog podvodnog iskustva Jonesova instruktora Štakule. Štakula je, naime, vrlo često izlazio ususret ribarima i pomagao im da dođu do mreže kad bi se ona zakvačila za neki podmorski greben. Mreže su u to vrijeme bile vrlo skupe i ostati bez mreže značilo je ostati bez egzistencije. Štakula se u tim prigodama upuštao i u rizične zarone na velikim dubinama kako bi je oslobodio i pomogao ribarima. Naravno da je morao paziti da i sam ne postane njezinim plijenom. Tako je Štakulino iskustvo potaknulo Jonesa da sebe zamisli ulovljena u ribarsku mrežu. Iz zamke ga oslobađa njegov virtualni instruktor Bonham, ali obojica odluče da ništa neće reći ostatku njihova tima koji su se nalazili na brodiću. “Kad su se vratili na brodić, Bonham počeo jesti, jer njih dvojica ništa nisu jeli prije ronjenja. Ali Grantu se nije jelo. Umjesto toga, sjedio je sam na palubi. Više se nije bojao, ali ozbiljna pomisao na ono što je moglo da se dogodi, malo ga je opametila...”⁹⁸ Nije isključeno da je Jones od svojih dubrovačkih pratilaca čuo tada neobično popularnu tužnu pjesmu o Janji koju je otac ribar pronašao u vlastitoj mreži.

U sadržaj romana Jones ubacuje i priču o tragediji mladog para koji je vozeći se automobilom upao u more, kojom se prilikom oboje utopilo. Izvlačenje njihovih mrtvih tijela iz unutrašnjosti automobila podsjeća na Jonesova ratna

⁹⁷ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 414-415.

⁹⁸ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 94-95.

iskustva u kojima je dodir mrtvog tijela autoru bila česta pojava, koja je unatoč tome izazivala vrlo neugodne i mučne senzacije.⁹⁹

Priče svjedoka Jonesove ekspedicije

U romanu se pojavljuje i priča o vađenju brodskih topova s dna mora, koji su pripadali nekom drevnom jedrenjaku, kao reminiscencija na dubrovački neuspjeli pothvat pod tvrđavom Lovrijenac. Ona podsjeća na Štakulinu opsjednutost već spominjanim topom zvanim Gušter(ica), koji se prema predaji srušio s tvrđave Lovrijenac u podmorje grebena na kojem je izgrađena tvrđava. To je priča o dvanaest brončanih topova koji su se nalazili kao oružje na nekom brodu iz 18. st. “Bio je to sjajan prizor. Na glatkoj, gotovo ravnoj površini pijeska koja se protezala nekoliko stotina jardi do mjesta gdje je počinjala duboka voda, a svega nekoliko jardi od samog grebena, ležali su topovi, zeleni od bakrenog oksida, više od polovine njih napola ukopani u žuti pijesak, na dubini od tačno sto dvadeset stopa.” Brod je istrunuo ali su topovi ostali polegnuti u pijesku i ronci ih vade da bi ih mogli prodati na crnoj burzi i tako dobro zaraditi ne prijavivši svoj pronalazak vlastima.¹⁰⁰ Da bi izvadili dvanaest topova, od kojih je osam bilo potpuno zaglavljeno u pijesku i zaraslo za koraljni greben, ronci su se morali dobrano pomučiti. Prvi dan ronjenja izvukli su tek dva od četiri slobodna topa, za što im je bilo potrebno nešto manje od pola sata i potom za dekompresiju četvrt sata. Planirajući program ronjenja da bi svi topovi bili izvađeni, Bonham je izračunao da mu za osam topova koji su bili zarasli za koralje, za svako zadržavanje na dnu treba 50 minuta (što je bilo maksimalno vrijeme koje su smjeli provesti na dnu), te još 48 minuta za dekompresiju, što je značilo posao od dva do tri tjedna ronjenja. Slijedi potom Jonesov minuciozan i pomalo dosadan opis tehnologije ronjenja uz dekompresiju, što više od svega svjedoči o njegovoj impresioniranosti vještinom ronjenja svoga učitelja.¹⁰¹ Divljenje Grantovo toliko je snažno da mu ni bivša ljubavnica ne može lažnim optužbama omraziti sliku idealnog instruktora koji Jones ima o Bonhamu: “On ti otima svaku paru koju može da ti izvuče, prodaje ti stvari, pa čak te dobro i ne poučava.”¹⁰²

⁹⁹ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 382-392.

¹⁰⁰ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 82-97, 109.

¹⁰¹ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 113-118.

¹⁰² J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 131.

U romanu *Go to the Widow Maker* Jones donosi prikaz nevremena upravo prema sjećanju na morsku oluju koju je preživio na brodiću Petra Kusijanovića. Nalazili su se tada u uvali Žuljana na polutoku Pelješcu, nasuprot jugozapadne obale Mljeta. James Jones je neplanirano i neodgodivo odlučio otići u Dubrovnik, u hotel *Argentinu*, svojoj supruzi Gloriji i njihovoj jednogodišnjoj kćeri. Jako jugo s kišom podiglo se iznenada. Nikakva uvjerenja Petra Kusijanovića, kapetana broda, nisu uspjela odgovoriti Jonesa od tog opasnog nauma. Jer Jones ne samo što nije poznao tajne tog morskog prolaza koji je tisućljećima ubirao svoje nesretne žrtve, nego mu uopće mnogo toga nije bilo jasno vezano za plovidbu tim moreuzom u lošim meteorološkim uvjetima. Želio je i u tim okolnostima odigrati rolu američkog veterana kojeg ništa ne može spriječiti da ostvari svoj naum. Nije bio svjestan da kad se jednom brod otisne od obale po takvoj oluji, više neće moći izbjeći tragediju niti se vratiti. Kad su se otisnuli od obale, valovi su postali tako visoki i more tako moćno da je brodić jedva odoljevao oluji i činilo se da će golemi valovi koji su se urušavali u otvoreni dio krme svaki čas potopiti brodić. Petar Kusijanović je nastojao izbjeći bočne udare, a izravni udarci u krmu broda bili su manje opasni za katastrofalni ishod, premda su ga svakim naletom punili novim količinama mora. Nakon pola sata ili nešto više te opasne plovidbe Jones je zaiskao od Petra Kusijanovića da se vrati u Žuljanu, što je on odbio ne samo zbog navigacijskog principa da se brod nikad ne vraća s pola puta, već i zbog mogućih posljedica za brod i njegove putnike kad bi se brodić izložio nevremenu s bočne strane prilikom okretanja. Doživljaj, po svojoj prilici, te oluje ovako je prikazao u romanu *Go to the Widow Maker*: “Najgore od svega bila je hladnoća, ali moglo je biti i opasno... Oštre vulkanske stijene mogle su ih isjeći na komadiće da su se prevrnuli i da su bili prisiljeni plivati do obale po tim valovima i s tim vjetrom odostraga. Dalje na otvorenom, kuda ih je Jim odmah odveo, a gdje se valovi od četiri stope još nisu pretvarali u valove od pet stopa dvojica su ga morali svaki trenutak zadržavati. U jednom trenutku Jim (koji je zbilja sav posao radio sam) odjednom stavi masku s disalicom i navukavši je na glavu po jakoj kiši, stavi par peraja, a Grantu savjetova da učini to isto. Grantu se to sada učinilo malo izvještačeno, i da je to nepotreban oprez, ali poslije, kada su zaokrenuli i našli se u hladnoj vodi, ronilac objasni: Znam da izgleda smiješno ovo što sam učinio - reče on s lukavim osmijehom irskog policajca - ali odjednom sam se sjetio da je sa mnom jedan od najboljih američkih dramskih pisaca... najbolji dramski pisac... i shvatio sam kako ne smijem da te pustim da pođeš sa mnom. Teško bi bilo preplivati preko te

stijene, čak i s maskom, i ako bi se meni što dogodilo, to bi bilo svejedno, ali svakako ne bi bilo svejedno za tebe. I ja bih bio odgovoran.”¹⁰³

Kroz cijeli roman Jones provlači dvostrukost svojih osjećaja prema instruktoru ronjenja, od divljenja njegovoj okretnosti, brzini i snazi do zavisti zbog njegove nonšalantnosti, nepretencioznosti i jednostavnog načina kojim je rješavao probleme. Kad je vidio Grantovu zadivljenost količinom ribe koju je u rekordnom vremenu ulovio, Bonham, uza sve svoje negativne karakterne osobine, velikodušno nudi Jonesu sve svoje ribe i kaže mu da slobodno smije reći kako ih je sam ulovio, u protivnom će ih on prodati na pijaci (što odgovara činjenicama iz zbiljskog života Mata Štakule koji je uzdržavao obitelj ribolovom). U portretiranju Bonhama nije moguće ne primijetiti Jonesov jal prema svom zbiljskom dubrovačkom učitelju ronjenja. Iako mu je u imago-loškom prototipu mnogo toga oduzeo, umanjio mu vrline i poružnio ga, te namjerno iskrivljeno protumačio Štakuline poticaje, nije mu želio umanjiti profesionalnu vještinu i poduzetnost:

“Dok ga je promatrao, Grant je opet primijetio onu krvoločnu grabežljivost u ovom odličnom roniocu. Sve je u moru za nj bilo neprijateljsko, sve mu je prijeto da ga povrijedi, pa čak i ubije ako uzmogne. A on bi za odmazdu ubijao, uništavao u svakoj prilici koju je imao, i ne bi ništa pomilovao ni poštedio... Plivajući polagano na gore, Bonham se izravna iznad raže. Čini se da mu nije dugo trebalo da je sustigne mada nije izgledalo da se plivajući napreže. Onda odozgo zapliva pravo dolje. Nož je držao u desnoj ruci, prste ispruži duž drška. Taj zahvat podsjeti Granta na matadora kako drži bandarilje. Odmah iznad onog ružnog bića on uspori kretanje, poravna se, onda opet zaroni s nevjerojatnom odmjerenošću i zabode ribi nož u glavu, odmah iza očiju, izvuče ga i povuče se.”¹⁰⁴ Kao instruktor, Bonham je ulijevao povjerenje svome klijentu, američkom dramskom piscu Ronu Grantu. Upute koje je Jones dobivao od Štakule koristi u brojnim primjerima da bi pokazao iskustvo i fizičku spremnost svog instruktora ronjenja: “I u tom sportu sve što je lakše, što zahtijeva manje napora i energije, predstavlja bolji način rada. Jednostavno zbog toga što se štednjom energije štedi zrak. - Dobro, a što kažete o tome da ste me proveli kroz onako uzak prolaz? Zar to nije prilično težak manevar? Za čovjeka kao što sam ja? Na prvom ronjenju? Bonham odmahnu glavom.

¹⁰³ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 104-105.

¹⁰⁴ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 178.

- Obično ne vodim ljude onuda kad prvi put rone. Obično ih ne vodim u onu spilju. Ali vi ste prilično hladnokrvni. Mnogo hladnokrvniji nego što, iz nekog čudnog razloga, i sami mislite. Ljudi misle da su hladnokrvni, a nisu. - Uostalom, bio sam tamo i promatrao sam vas. Mogao bih vas lako izvući.¹⁰⁵

Brodić s članovima ekspedicije pristao je u jahting klubu, navodi u romanu, pri čemu se podrazumijeva jahting klub izmišljenog gradića Jamajke. Čini mi se da je riječ o klubu Orsan na poluotoku Lapadu, iako ga Jones oslikava kao britansku kolonijalnu instituciju, pred kojim se nalazio “klimavi stari drveni mol na kojem se bilo skupilo dosta znatiželjnika.” To su bili lokalni članovi, mještani i “zimski posjetioci” koje je sve Bonham jako dobro poznao. Bonham je bio obiteljski čovjek, ističe autor, baš kao i Jonesov zbiljski instruktor iz Dubrovnika; želio je predah i otići kući da vidi svoju obitelj. Bonhamova kuća bila je skromna, premda se nalazila u središtu grada. Imala je vrt. Njegova žena Letta, prostodušna i prirodna, bavila se kućom, a Bonham je sagradio roštilj u vrtu na kojemu je pripremao ulovljenu ribu za jelo.¹⁰⁶

Grant (Jones) je zavidno promatrao Bonhama kad dolazi pred Klub s velikom ražom na leđima. Jones zlobno primjećuje da je podvodni ribolovac pognuo leđa više nego što je tražila težina ribe samo da privuče pažnju znatiželjnika koji su se u tom klubu okupljali. Čudio se što toliki broj ljudi uopće nije privukla svjetska slava jednog velikog pisca kakav je on bio, ili se takvim smatrao, a obična raža na leđima lokalnog ronioca izazvala je toliku pozornost. Usprkos svemu, Jones ga naziva velikim roniocem i naglašava da je jednostavan i pouzdan čovjek.¹⁰⁷ Bilo je među okupljenom čeljadi i turista, čak i onih koji su čuli za njega, ali to nije bila vrsta slave koja se pridaje nekoj istinskoj zvijezdi kakvom se smatrao i nije zadovoljavala njegovu taštinu.¹⁰⁸ Tješio se držeći da ljudi poput njegova instruktora nisu dobri ljubavnici kakvim je sebe smatrao: “U njima (sportašima op. S. S.) je bilo nečeg smiješnog, bolesnog, kao da su sve te stvari radili jer nisu voljeli žene.”¹⁰⁹ No, kompleks tjelesnog izgleda nadjačavao je svaku drugu Jonesovu misao: “Kakva šteta. Da je samo malo viši... mogao bi postati pravi atleta.”¹¹⁰

¹⁰⁵ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 37.

¹⁰⁶ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 280, 394-400.

¹⁰⁷ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 401.

¹⁰⁸ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 161, 196.

¹⁰⁹ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 346.

¹¹⁰ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 357.

Petar Kusijanović je često doplovljavao pred jahting klub Orsan, jer je ondje kupovao naftu za svoj brod, iskrcavao je na tom mjestu svoje putnike i preuzimao ih kad bi oni noć prespavali u svojim dubrovačkim domovima. U romanu Jones u više navrata spominje jedrenje; u njemu se, štoviše, pojavljuje i jedrenjak s jarbolom (škuna), koji ima dvije kabine, međutim, kad se spominju pojedinosti podvodnog ribolova ili kad se govori o plovidbi, jasno je da je posrijedi brodić koji opisom posve odgovara izgledu brodića Petra Kusijanovića: “U malom brodu (osamnaest stopa, sa zatvorenom kabinom koja je bila premalena za bilo što drugo osim opreme)...”¹¹¹ “Je li ono tvoj brodić što smo ga vidjeli? Onaj mali bijeli koji je malo prije ušao... Vidjeli smo ga kad je uplovio. Izgleda prilično dobar za plovidbu.”¹¹² Brodić unajmljen od Petra Kusijanovića izabrao je sam Jones jer mu je bio neobično prikladan za ciljeve koje je namjeravao realizirati, a na njemu se bez nedostatka komfora mogao imati čak i piknik.¹¹³ Glorija Jones, književnikova supruga, provela je jedan vikend sunčajući se na krovu brodske kabine. Baš tako vidi i junakinju svoga romana Lucky Vivendi: “Ona se popela na brodić i protegla na blještavom bijelom krovu kabine na suncu.”¹¹⁴ Baš kao i autor romana, kojeg je proganjala vjerojatno bezrazložna ljubomora, njegov glavni lik, dramski pisac Grant uviđa da mu je Lucky vjerna i time Jones zaključuje ovaj pomalo neobičan roman, u kojemu preko ronjenja pokušava uvježbavati svoj intimni život. Roman je stoga podijeljen između dvaju svjetova koje Jones često nije u mogućnosti uskladiti. Kombinirajući istraživačko-hidroarheološke, oceanografske, podmorsko-biološke, društvene, seksualne i artistske teme, roman *Go to the Widow Maker*, skrpan od dojmova i emocionalnih stanja iz zbiljskoga života, fikcijskih doživljaja i dokumentarizma, autor je napisao družeći se s ljudima iz posve drukčijeg svijeta od onoga koji je susretao u barovima Američke poštanske legije, gdje je prikupljao materijale za svoje ratne romane. Zatajivši Mljet i svoje dubrovačke pratioce, svjestan skromnosti svojih umjetničkih temelja i estetskih dometa u romanu *Go to the Widow Maker*, James je želio prikriti vlastitu nesposobnost da svakodnevicu civilnog života da kreativne imagoške parametre.

¹¹¹ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 17.

¹¹² J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 198.

¹¹³ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 76, 88. Otac mi je pripovijedao da je i on organizirao nekoliko puta piknik s našim domaćim pršutom i sirom iz ulja, s kruhom koji je moja baka umijesila i ispekla, uz vino koje je također bilo naš obiteljski proizvod.

¹¹⁴ J. Jones, *Idi onom koji žene zavija u crno*: 349, 356.

Zaključak

Završavajući novi roman, Jones se brinuo kako će knjiga biti primljena, pa je na nagovor Irwina Shawa, koji je promijenio izdavača, i Jones, umjesto izdavača Scribner's and Sons, izabrao Delacorte. Roman *Go to the Widow Maker* objavljen je početkom 1967. godine i pobrao je najgoru kritiku od svih djela koja je do tada Jones objavio. Roman je nazvan *James Jones worst*. Mnogi su se pitali što se to dogodilo tako velikom piscu.¹¹⁵ U Jugoslaviji je, međutim, prijevod Jonesova romana *Idi onom koji žene zavija u crno* odmah rasprodan i prevoditeljica o tome izvještava Jonesa u pismu od 28. travnja 1972. godine, moleći ga da joj odmah pošalje svoj sljedeći roman kako bi ga mogla prevesti, jer se u Jugoslaviji ne može nabaviti.¹¹⁶

U romanu *Go to the Widow Maker* Jones je želio iskoristiti iskustvo ronjenja pod morem kao metaforu njegovih evoluiranih pogleda na muško ponašanje i analizu ljubavi i seksualnih odnosa između muškarca i žene. Boravak u Dubrovniku bio je osjetljivo razdoblje u Jonesovu intimnom životu, jer na sebi svojstven način iskušava ljubav svoje žene, za koju ga očito vežu snažni osjećaji, a muče ga stalne sumnje u njenu vjernost zbog njezine razuzdane mladenačke prošlosti. Kao glavni književni projekt on odabire iskustvo podvodnog ronjenja, koje je držao za simbolično, zanimljivo i kompleksno iskustvo, izazov koji on povezuje s nesigurnošću i nemirom prvih bračnih godina. Njega očito ne fascinira bijeg iz urbane realnosti i uranjanje u tišinu otoka. James Jones ne prestaje misliti i govoriti o iskustvu podmorja, iako se, prema vlastitu svjedočanstvu, boji svakog zarona. Svejedno, on žudi za tim iskustvom. Ta želja da se živi opasno, na način u kojem je faktor vremena na protivničkoj strani, za njega je jedini preostali oblik individualizma. Opskrbljen suvremenom ronilačkom opremom, uz pomoć dubrovačkog instruktora ronjenja, ali i ostalih članova svoje male istraživačke ekipe, Jones doživljava nepoznato iskustvo podmorskoga svijeta koje mu pomaže osvjetliti ljudske vrijednosti i suprotstaviti se ljudskim i seksualnim problemima koji upotpunjuju u njegovoj glavi neke oblikovane kodove muškosti. Ronjenje ruši barijere svladavanjem straha od dubina i dezorijentiranosti. Ronilac ulazi u nove svjetove u kojima je voda puno bistrija nego uz obalu, a njezine boje jasnije. Eksperimentirajući u svijetu podmorja,

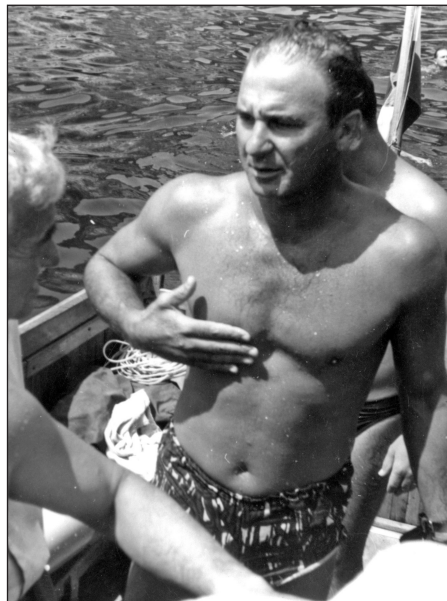
¹¹⁵ F. MacShane, *Into Eternity. The Life of James Jones American Writer*: 229. Prijatelj Herb Caen pokušao ga je utješiti nazvavši autora spomenutog slogana u pismu upućenom Jonesu 17. veljače 1967. godine "običnom seljačinom" (*James Jones Papers*: 82.1).

¹¹⁶ *James Jones Papers*: 99.9.

Jonesu su se razbistravala saznanja o vlastitoj seksualnosti. Doživljavao je ronjenje kao izazov snažniji od hrabrosti, izazov koji bistri um i prepoznaje zablude i varke. Zaroniti u morske dubine za Jonesa je značilo dodirnuti pravu prirodu stvarnosti, osvijestiti sebi svoje mogućnosti i svoje dosege u prostoru u kojem je emocionalni život sveden na egzistencijalno. Pripravljajući se za pisanje svog novog romana držao je da će njegovi doživljaji podmorja, koje usporedno prate različiti muško ženski odnosi, biti bogati izvor sadržaja u njegovu književnom djelu. Pokazalo se, međutim, da nije bilo tako. Jonesu su nedostajali zanimljivi sadržaji. Njegova stvaralačka moć iscrpila se u banalnoj ljubavnoj priči. Njegova impresioniranost instruktorom ronjenja, divljenje prilagođenosti instruktorova tijela i njegovih misli s kretanjem i boravkom u podmorju, njegovim zračnim prikazima ronilačkih situacija i načina kako da se opasnosti izbjegnu i ublaže neugode, u velikoj mjeri opterećuju roman suvišnim dokumentarizmom. Roman je otkrio i njegov posvemašnji neuspjeh u pokušaju kreiranja svakodnevice iz civilnog života, jer govori o svijetu i mentalitetu, pa i lokalitetima koji su mu slabo ili jedva poznati. Osim te nesigurnosti, najveći je nedostatak Jonesove naracije što je njegova priča bila tek djelomično oslonjena na njegovu vlastitome iskustvu. Naime, doživlja je iz istraživanja podmorja i podvodnog ribolovnog iskustva donosi najčešće tek iz druge ruke. Neosposobljenost za samostalno ronjenje progonila je Jonesa u istoj mjeri koliko i nespremnost da se pomiri s tom činjenicom. Nakon Mljeta, mnogo dulji boravak na Jamajki, gdje uopće nije mogao roniti budući da ondje nije mogao pronaći odgovarajućeg instruktora, samo je pojačao njegovu nelagodu. Zacijelo je to važan razlog što Jones prešućuje svoje iskustvo Mljeta i doživlja je koje mu je posredovao instruktor ronjenja Mato Štakula, ne želeći otkriti ni svojem čitateljstvu ni svojim kritičarima oskudnost i siromaštvo svoje imagološke svijesti. Sve što je o podmorju znao i sve što je u romanu o tome napisao vidio je i čuo od dubrovačkog instruktora Mata Štakule. Osim toga, Jones je želio da njegova priča bude lokalizirana na svjetski poznatom lokalitetu. Budući da je nije mogao smjestiti na neki grčki otok, što je bio njegov prvotni plan, odlučio je cijelo svoje mljetsko iskustvo podmorja i doživljaj dubrovačkog arhipelaga preseliti na Jamajku, koja je upravo kad Jones u njoj boravi, 1962. godine stekla svoju punu državnu nezavisnost i postala popularna destinacija američkih turista. Jones je očito vjerovao da će ta činjenica više ići u prilog uspješnijoj recepciji novog romana nego da je oživljavao antiku u prožimanju hrabrosti i mudrosti i tražio korijen helenske tragedije na nekom nepoznatom jadranskom otoku kao što je Mljet.

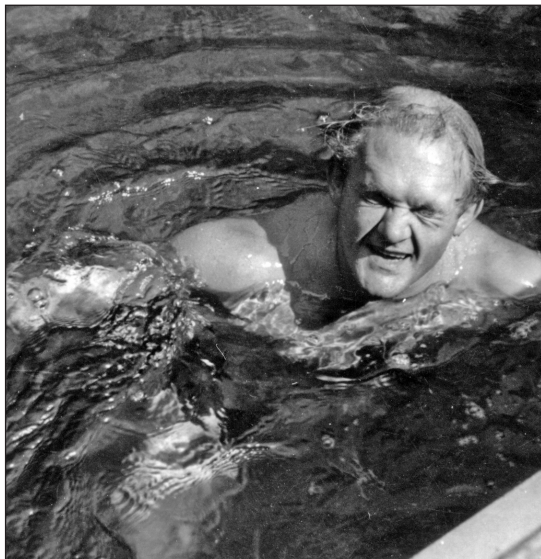
Slika 1. Mato Štakula (sjedi),
Nikola Kojić (stoji) i James Jones

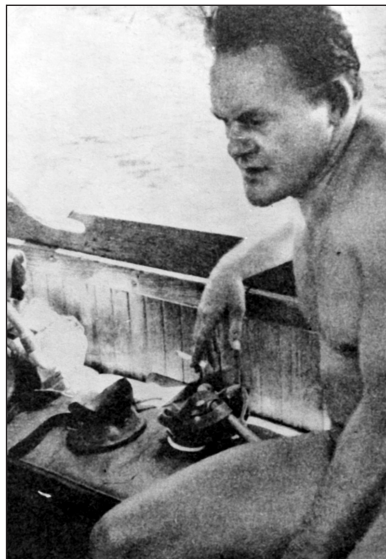
Slika 2. Mato Štakula

Slika 3. James Jones i Mato Štakula

Slika 4. James Jones

Slika 5. James Jones

Slika 6. James Jones

**ISLAND OF MLJET AND THE INHABITANTS
OF DUBROVNIK IN THE NOVEL *GO TO
THE WIDOW MAKER* BY JAMES JONES**

SLAVICA STOJAN

Summary

James Jones (1921-1977), author of the bestseller *From Here to Eternity* (1951), equally acclaimed by both critics and readers, was widely acknowledged in the communist Yugoslavia as left-oriented writer and American veteran of World War II. The fact that the translation of his works met with a good reception in Yugoslavia seems to have prompted his visit to Dubrovnik in 1961, an episode unknown even to his numerous biographers and literary critics. His encounter with the outlying islands and the sea world surrounding Dubrovnik Jones described in the novel *Go to the Widow Maker*, which, unfortunately, failed to share the popularity of his first prize-winning novel. This article is based on the documents which, under the heading *Yugoslavian trip*, have been filed at Harry Ransom Humanities Research Center of Texas University in Austin, as well as on the oral testimonies of the members of Jones's underwater expedition.

In the novel *Go to the Widow Maker* Jones employs the underwater diving experience as a metaphor for his evolved views of male behaviour, love and sexual relations between men and women. Jones's stay in Dubrovnik proved a challenge to his intimate life. Temporarily separated from his wife, with whom he is passionately in love, Jones is tormented by the suspicion of her infidelity, the roots of which should be sought in his wife's wild youth. As a major literary project he chooses the experience of underwater diving, which he considered a symbolic, attractive and complex experience, a challenge he associated with insecurity and anxiety of the first years of his marriage. A desire to live on the edge he sees as the only remaining form of individualism.

Confrontation with an unknown underwater world helps James face certain human and sexual patterns of his own male identity and bring them in relation with the moral and social values. While embarking upon his new novel, Jones believed that his experience of the underwater world, paralleled by different gender relations, would be a rich source for developing his story. Apparently, it proved otherwise. Jones lacked the wealth of fabric. Under a strong impression of this new experience, Jones burdens his novel with documentary details of the diving technique, instructions and warnings issued by the instructor, as well as descriptions of the latter's skilful movement through water. Moreover, Jones's narrative is but partly constructed on his own experience, most of the descriptions of underwater expeditions and fishing being borrowed from the narration of his Dubrovnik diving instructor. Incapacity to go scuba-diving on his own haunted Jones while on Mljet, but his frustration mounted after the next experience on Jamaica where, for lack of experienced instructor, he was not able to go diving at all. Thus, Jones drew all the details about the sea and underwater world from his Mljet experience and, especially, from his instructor's tales. However, for the setting of his story Jones wanted a world famous locality and not a small Adriatic island. During James's visit to Jamaica in 1962, the state won its full independence and became a popular American holiday destination, which, the writer believed, would help his novel find its way to the readers. Jamaica, thus, proved the best choice, as it is there that Jones sets his whole experience of the sea world which, in reality, was gained in the waters of Mljet.